

PAPER DETAILS

TITLE: AZERBAYCAN KOLORDUSUNUN MILLÎ GÜÇ UNSURU OLMASINDA KAFKAS ISLAM
ORDUSUNUN ROLÜ

AUTHORS: Mesut GÜVENBAS

PAGES: 33-64

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1126514>

AZERBAIJAN KOLORDUSUNUN MİLLÎ GÜÇ UNSURU OLMASINDA KAFKAS İSLAM ORDUSUNUN ROLÜ

Öz: Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1918 yılında Azerbaycan Kolordusunun oluşturulması, eğitimi, ülkedeki asker alma işlemleri, askerî sınıflar ile sınır ve iç güvenlik konularının düzenlenmesi gibi konularda Kafkas İslam Ordusunun rehberliğinde çalışmalar yürütülmüştür. Bölgede yürütülen faaliyetler incelendiğinde, kısa süre içinde teşkilatlandırılan Azerbaycan Kolordusunu, özellikle Birinci Bakü Taarruzu sonrası Kafkas İslam Ordusunun komutasında savaşan düzenli birlikler olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Azerbaycan Kolordusunun, millî güçten beslenen/millî gücü besleyen bir askerî güç hâline getirilişi ile millî kadroların yetiştirilmesi ve güçlendirilmesi açısından Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan'daki çalışmalarının iyi tetkik edilmesi gerekmektedir. 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü çalışmalar, bugün neden *"bir millet, iki devlet"* ifadesinin kullanıldığını bize göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Kolordusu, Müslüman Kolordusu, Kafkas İslam Ordusu, Millî Güç.

ROLE OF THE CAUCASUS ISLAMIC ARMY IN THE FORMATION OF THE AZERBAIJANI CORPS AS A NATIONAL FORCE

Abstract: In the Republic of Azerbaijan, in 1918, efforts to found an Azerbaijani Corps, with all its units – ranging from recruitment of soldiers in the country, their training, to the formation of military corps, organizing covering the issues pertaining to border and homeland security – were undertaken under the guidance of the Caucasus Islam Army. Considering the activities undertaken in the region it will be rather appropriate to define the Azerbaijani Corps as orderly units, formed soon after the First Baku Offensive, acting mainly under the command of Caucasus Islam Army.

The endeavor the Caucasus Islam Army spent in bringing the Azerbaijani Corps as a force nourished by national zeal/nurturing national vigor, as well as in training, educating, and strengthening of its national cadres should be studied carefully. The efforts the Ottoman State put forward in 1918 did find their meaning in the dictum "single nation, two states" we use today.

Key Words: Azerbaijani Corps, Islam Corps, Caucasus Islamic Army, National Force.

Mesut GÜVENBAŞ

(Tarih Uzmanı)

<https://orcid.org/0000-0001-6555-3851>

guvenbas@yahoo.com

Genelkurmay ATASE Daire
Başkanlığı
Ankara, Türkiye

Geliş tarihi: 12.04.2019

Kabul tarihi: 14.05.2019

Özgün Makale

Giriş

Günümüzde devletlerin başlıca dayanakları millî güç olup varlıklarını koruyabilmeleri özellikle kendi güçlerini geliştirmelerine ve sürdürebilmelerine bağlıdır. Millî hedeflerin elde edilebilmesi için, bir milletin siyasal, ekonomik, sosyokültürel ve özellikle askerî gücünün hem barışta hem de savaş zamanında geliştirilmesi gereklidir.¹ Adından da anlaşılacağı üzere millî güç, hedefe ulaşmada ve varlığını korumada o milletin özünde var olan tüm unsurları kapsamı içine alan bir üst kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. ATATÜRK, “Her türlü başarı sırrının, her türlü kuvvetin, kudretin gerçek kaynağının, milletin kendisi olduğuna inancımız tamdır.”² sözünü söylerken de bu noktaya değinmektedir. Millî gücün en önemli unsurlarından olan askerî güç, devletin tüm kaynaklarının askerî yeteneğe dönüştürüldüğü sürecin ürünüdür.³

Sahip olduğu stratejik konum, ekonomik değer ve önem, sosyolojik yapı ve siyasal gelişmeler yüzünden uzun yıllar boyunca ilgi odağı olan Kafkasya’ya,⁴ Kafkas İslam Ordusunun 1918 yılında yaptığı harekâtın, Azerbaycan ve Dağıstan’ın bağımsızlığına yaptığı katkı dışında, Azerbaycan Kolordusunun millî bir güç unsuru olmasında da büyük rolü bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin Kafkasya üzerine seferi yasal, politik, manevi ve askerî-stratejik temellere dayalıydı. Yapılan harekâtın temelini iki ülke arasında 1918 yılında imzalanan Batum Anlaşması teşkil etmekteydi.⁵ Bu anlaşma ile Kafkasya’daki Türklere ve Müslüman halklara yapılan mezalimi durdurmak için Azerbaycan Hükûmeti, Osmanlı Devleti’ne yetki vermişti.⁶ Türk ordusunun Birinci Dünya Savaşı’nda savaştığı cepheler göz önüne alındığında Azerbaycan’ın insan kaynaklarının ve potansiyelinin ortaya çıkarılması ve Azerbaycan’ın millî varlıkları ile kalıcı bir sistemin kurulması, bölge barışının ve Azerbaycan halkının haklarının korunması açısından önemliydi. Kafkas İslam Ordusunun faaliyeti öncesi bölgede Azerbaycan Kolordusu (Müslüman Kolordusu⁷) olarak adlandırılan bir birlik bulunmaktaydı. Bölgede teşkilatını tamamlamamış ve millî gücü bünyesinde

¹ Muzaffer Erendil; *Millî Strateji ve Millî Güç*, 1980. s.1.

² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*; Yay.Haz. Prof. Dr. Ali Sevim, Prof. Dr. İzzet Öztoprak, Prof. Dr. M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.678.

³ Theo Farrell; “*World Culture and Military Power*”, *Security Studies*, 14 (3), s.448-449.

⁴ Yavuz Özgüldür; “1918-1922 Dönemi Kafkasya’daki Siyasal Gelişmeler ve Türkiye”, *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar*, (24-26 Ekim 2001), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.79.

⁵ Musa Gasimov; “*Bakü’nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı*”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, 7(1), 2001, s.23.

⁶ Anlaşmanın ayrıntısı için bakınız: *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918)*; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993, s.214-225.

⁷ Azerbaycanlı tarihçiler Kolordunun ismini “Müslüman Kolordusu” olarak ifade etmektedir.

barındırmayan Azerbaycan Kolordusundan başka Azerbaycan'ın haklarını koruyacak askerî hiçbir güç yoktu.

Osmanlının 5'inci Kafkas ve 15'inci Firkalarıyla beraber bölgedeki muharebelere katılan Azerbaycan Kolordusunun teşkilatı hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ayrıca literatürde de söz konusu birlikler “*milis kuvvetler*” olarak tanımlanmıştır.⁸ Ancak bölgede yürütülen faaliyetin ayrıntısına bakıldığında, kısa süre içerisinde teşkilatlandırılan Azerbaycan Kolordusunu, özellikle Birinci Bakü Taarruzu (5 Ağustos 1918) sonrası Osmanlı zabitanının komutasında savaşan düzenli birlikler olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Cenubi Kafkas Komiserliği⁹ 11 Aralık 1917 tarihinde aldığı kararda, Azerbaycan Kolordusu oluşturulurken komuta heyeti ve zabitlerinin bölgedeki Müslümanlardan seçilmesini, yeterli sayıda personel bulunamaması hâlinde ise başka milletlerden de zabitanın Kolorduya alınmasını karara bağlamıştı. 1917 yılı içinde Gence ve Şuşa'da verilen askerî eğitim ile millî kadrolar oluşturulmaya çalışılsa da yetişmiş Azeri zabitlerin sayısının çok az olması sebebiyle Azerbaycan Kolordusunda ağırlıklı olarak Rus zabitler bulunmaktaydı.¹⁰

Kolordu, teşkilat, eğitim, personel vb. açılardan çok eksik bir hâldeydi. Aynı isimle yeniden kuruluş çalışmaları yapılan Azerbaycan Kolordusunun, millî güçten beslenen bir ordu hâline getirilmesine yönelik olarak Osmanlı Devleti'nin büyük gayreti bulunmaktadır. Bu çalışmada Azerbaycan Kolordusunun kurulması ve teşkilatlandırılması ile kuruluş öncesi ve sonrasındaki durum ve faaliyetleri ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Azerbaycan Kolordusunun Kuruluşu Öncesi Yapılan Çalışmalar

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanı sonrası Fethali Han Hoyski başkanlığında kurulan ilk hükûmet, 4 Haziran 1918'de Batum'da Osmanlı Devleti ile bir antlaşma yaptı. Azerbaycan Hükûmeti bu antlaşma ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin iç ve dış asayiş ve emniyetini düzenlemek ve korumak amacıyla Osmanlı kuvvetlerinin bölgeye gelmesini talep etti.¹¹

Aslında, Osmanlı Devleti'nin bölgeye verdiği önem dolayısıyla burada askerî teşkilatın oluşturulması için yapılan çalışmaların 20 Şubat 1918

⁸ İsmet Görgülü; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s.179.

⁹ Ekim 1917'deki Rus İhtilali'nden sonra Cenubi Kafkasya'da hâkimiyet organı gibi teşkil edilmiştir. Mehman Süleymanov; *Azerbaycanda İlk Millî Herbiyye Mektebi (1918)*, Herbi Neşriyyat, 2000, s.23.

¹⁰ Süleymanov; s.21-25.

¹¹ Ziya Musa Buniyatov; “Azerbaycan”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 4, İstanbul, 1991, s. 320.

tarihinden itibaren başladığı ve bu doğrultuda para yardımının da yapıldığı görülmektedir.¹²

Rusların Müslüman nüfusu askerlikten muaf tutması sebebiyle bölgedeki Müslüman halk askerî eğitim almamıştı. Kafkas İslam Ordusunun kuruluş çalışmaları için Enver Paşa tarafından görevlendirilen kardeşi Nuri Paşa (Killigil),¹³ Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği yazıda, Azerbaycan ahalisinin askerî eğitim eksikliğine atıf yapmakta ve bu konuda kısa sürede sonuç alınamayacağını belirtmekteydi.¹⁴ Ancak askerlikten muaf tutulsa da bölgedeki halkta savaşçılık vasfı vardı. Gönüllü birlikleri düzene sokmak ve yetiştirmek bu anlamda kolay olacaktı.¹⁵

Bu doğrultuda 25 Haziran 1918'den itibaren 5'inci Kafkas Fırkası, bölgedeki mevcut Azerbaycan Kolordusu emrine verilerek bölgedeki askerî varlık güçlendirilmeye çalışıldı. Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı, 5'inci Kafkas Fırkasının harekâtla ilgili raporların gönderilmesi dâhil bütün haberleşmenin Azerbaycan Kolordu Kumandanı Ali Şeyhlinski Paşa'yla yapılmasını emretmişti.¹⁶ Bu Fırka, Azerbaycan Kolordusunun düzenlenmesi amacıyla verilmişti ve Azerbaycan Kolordusunun bu Fırka üzerinde değişiklik yapma ya da personel işlemlerini yürütme gibi bir yetkisi yoktu.¹⁷

Kafkas İslam Ordusunun Temmuz 1918'in sonuna doğru bölgedeki faaliyetlerini artırdığı görülmektedir. Bölgede yapılan muharebelerde şehitler veren Osmanlının 5'inci Kafkas Fırkasının, boşalan kadrolarının doldurulabilmesi için zayıf cetvelleri ile şehit ve yaralıların künye bilgileri istenilmekte,¹⁸ Lezki Alayından gelen silahların Beşinci Kafkas Fırkasına gönderilmesi emri verilmekteydi.¹⁹ Ayrıca Kürdemir ile Gence arasında askerî trenin 20 Temmuz 1918'den itibaren işletilmeye başlanacağı bildirilirken²⁰ Kafkas İslam Ordusu, bölgedeki çeşitli birliklerin talep ettiği Bakü ve çevresinin haritalarını, Azerbaycan Kolordusu ve Şark Cephesi Kumandanlığı ile yaptığı yazışmalar ile karşılamaya çalışıyordu.²¹

¹² ATASE Arşivi; Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Kls.: 2935, Dos.: 577 Fih.: 2.

¹³ Yarbay rütbesindeki Mustafa Nuri (Killigil) Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığına atandıktan sonra fahri tümgeneralliğe yükseltilmiştir. Bk. Hülya Toker - Nurcan Aslan; *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C 3, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.351.

¹⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16 Fih.: 1-118.

¹⁵ İsmail Berkuk; *Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15.Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri*, (94 sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı), Askerî Matbaa, İstanbul, 1934, s.33.

¹⁶ Rüştü Türker; *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni*, (Yay.Haz.: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz), Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2006, s.59.

¹⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-2, Fih.: 1-4.

¹⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 34-4.

¹⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 5-29.

²⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 34-15, Fih.: 43.

²¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 37 (1-5).

Kendisine bağılı kıtaatın konuş ve genel kuvve bilgilerinin 27 Temmuz 1918 tarihine kadar Kafkas İslam Ordusuna gönderilmesi, Azerbaycan Kolordusundan istenildi.²² Azerbaycan Kolordusunun yeniden teşkilatlandırılması çalışmaları kapsamında bilgiler toplanmakta ve çalışmalara hız verilmekteydi. Ancak asker alma işlemleri dışında tam anlamıyla bir teşkilatlanmadan bahsetmek mümkün değildi.

a. Asker Alma İşlemleri

Azerbaycan'da yerel halktan asker toplanması ve bunların eğitime başlanması amacıyla, Temmuz 1918'in sonunda asker toplamak için gerekli olan yasal altyapı çalışmaları yapılmaya başlanmıştı. Azerbaycan Hükûmeti tarafından kaleme alınan ve Kafkas İslam Ordusu ile müzakere edilen asker alma kanunu, yayımlanmadan ve uygulamaya geçirilmeden önce karargâha da bilgi vermek amacıyla Ordu Dairesi Reisi Muavini Erkân-ı Harp Miralay Behiç Bey'e gönderildi.²³

Ordu Dairesi Reisi Muavini Behiç Bey, kanunun sağlıklı uygulanabilmesi için ceza kanunu maddelerinin ve askerin sıhhi muayenesi için gerekli olan *Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnamesi*'nin (Bedensel Kabiliyet Nizamnamesi) asker alma şubelerine gönderilmesi, firar etmenin veya askerliğe katılış yapmamanın cezalarının bölge halkına güzelce anlatılması gerektiğini belirtti. Behiç Bey, Osmanlı ordusunda uygulanan asker alma kanununun Azerbaycan'a göre uyarlanması uygun olacağını belirtse de Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Azerbaycan'da asker alma işlemlerinin bir an evvel başlamasını istemesi sebebiyle geçici kanun üzerinde değişiklik yapılmadı. Asker alma uygulamasının süratle uygulanması ve bilgi verilmesi emri 1 Ağustos 1918 tarihinde verildi.²⁴ Osmanlı Devleti, Batum ve Azerbaycan'daki asker alma teşkilatının düzenlenmesi amacıyla yüzbaşı-binbaşı rütbesinde 30 zabitanını bölgeye gönderdi.²⁵ Azerbaycan'da oluşturulan asker alma işlemini takip eden Enver Paşa, askerlik kanununun hemen uygulamaya geçmesi ve asker alma işlemlerinin yürütülmesi konusunda acele ediyordu.

31 Temmuz 1918 tarihinde Azerbaycan Hükûmeti Reisi Fethali Han Hoyski tarafından onaylanan ve imzalanan 26 maddelik "Azerbaycan Hükûmeti Geçici Askerî Mükellefiyet Kanunu"nda; Azerbaycan tebaasından olan 18-45 arası her erkeğin asker olacağı, 18-19 yaşındakilerin ikinci sınıf ihtiyat olacağı ve sadece harp zamanı askere çağırılacağı, fiilî askerliğin 19 yaşından sonra başlayacağı, piyade ve nakliye sınıfları için askerlik süresinin 2 yıl, diğer sınıflar için 3 yıl olacağı hüküm altına alınmıştı. Yapılacak

²² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 39.

²³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1962, Dos.: 300, Fih.: 1.

²⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1962, Dos.: 300, Fih.: 1-1.

²⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1962, Dos.: 300, Fih.: 4-1.

işlemlerin ayrıntısı ya da muafiyet ile ilgili hükümler de yer almaktaydı.²⁶ Azerbaycan arazisinin büyük bir kısmının Bolşevik-Taşnak kuvvetlerinin işgali altında olması sebebiyle asker alma işlemlerinde sorunlar yaşanıyordu. Ancak Türk ordusu kısa süre içinde hâkimiyeti kurarak Azerbaycan'ı düzene soktu.²⁷ Bu kanun, teşkilatı yeniden düzenlenecek olan Azerbaycan Kolordusunun asker ihtiyacını karşılayacaktı. Millî gücün temel unsurlarından birisi olan askerî gücün temelinin Azerbaycan halkına dayandırılması gerekiyordu.

Yine bu çalışmalar kapsamında Kafkas İslam Ordusunca küçük rütbeli zabitanın yetiştirilmesi ve birliklerdeki zabitan ihtiyacının karşılanması maksadıyla Kazak'ta bulunan Birinci Piyade Alayına, Karabağ'daki İkinci Piyade Alayına ve Zakatal'daki Üçüncü Piyade Alayına mülazım-ı sani ve mülazım-ı evvel rütbesinde beşer zabitan gönderilmesi emri Azerbaycan Kolordusuna verildi.²⁸

Ağustos 1918 başına kadar tamamlanan bu çalışmalar yapılacak köklü teşkilat çalışması öncesindeki hazırlık aşamasını teşkil ediyordu. Başarısız olan Birinci Bakü Taarruzu sonrası çalışmalar daha da hızlandırıldı ve Azerbaycan Kolordusunun millî güçten beslenmesi için radikal kararlar alındı.

2. Azerbaycan Kolordusunun Kuruluş Dönemi Çalışmaları

Nuri Paşa, yaptığı inceleme ve çalışmalar sonrası sadece yerli halktan oluşturulacak askerî birlikler ile netice alınamayacağını Birinci Bakü Taarruzu'nda anlamıştı. Bulunan birlikler düzenli değildi ve cephede askerliğe istekli yerel halkın da silah, cephan ve elbisesi yoktu.

Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa, Gence'ye geldiğinde toplam mevcudu 1.000 kişiyi bulan (250 zabıt mevcutlu) "Millî Kolordu"²⁹ adında bir birliğin olduğunu gördü. Ancak Azerbaycan Millî Kolordusunun gerçekte millî bir nitelik taşımadığını değerlendiren Nuri Paşa çalışmalarına bu yönde hız verdi.³⁰

a. Teşkilat Çalışmaları

Kafkas İslam Ordusu 2 Ağustos 1918 tarihinde Azerbaycan Kolordusunun nizam-ı harbini oluşturdu. Azerbaycan Cumhuriyeti dâhilinde askerî teşkilatın an itibarıyla Kafkas İslam Ordusu tarafından yapılacağı, iki firkalı bir kolordu teşkil olunacağı, öncelikle ordu emrinde olmak üzere çeşitli

²⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1962, Dos.: 300, Fih.: 1-2 (3-4). Ayrıca bakınız ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-163 (164).

²⁷ Gasimov; s.25-26.

²⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-7.

²⁹ "Azerbaycan Kolordusu" ya da Azerbaycanlı tarihçilerin ifade ettiği gibi "Müslüman Kolordusu".

³⁰ Nâsir Yüceer; *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, 1996, s.72-78.

mıntıkalarda alaylar teşkil olunacağı ve sonra bunların birleştirilmesi ile fırkaların ve kolordunun meydana getirileceği, mahalli hükûmet ve Osmanlı mevki kumandanları aracılığıyla toplanacak yeni efradın alaylara (Birinci Piyade Alayı Kazak mıntıkasında, İkinci Piyade Alayı Karabağ mıntıkasında, Üçüncü Piyade Alayı Zakatal mıntıkasında, Dördüncü Piyade Alayı Akdaş mıntıkasında) verileceği, Akdaş'taki alayın şimdilik tabur hâlinde olacağı, sonradan genişletileceği, alay, tabur ve bölük kumandanlarının Osmanlı zabitanından olacağı, her alaya Azerbaycan Kolordusundan küçük rütbede yeterli miktarda zabıt verileceği, üst rütbeli zabıttan uygun görülenlerin staj yapmak üzere alaylara tayin edileceği, Azerbaycan Kolordusundaki bütün zabitanın rütbe ve görevlerini belirten cetvelin 10 Ağustos 1918 tarihine kadar orduya gönderileceği ve bu alayların iaşesinin, mahalli hükûmet aracılığıyla Osmanlı mıntika ve mevki kumandanlarının Azerbaycan Hükûmeti hesabına temin edeceği emri verildi.³¹

Böylece EK-A'da sunulan teşkilat yapısı meydana getirildi. Öncelikli olarak toplanan askerler ile alaylar oluşturulacak, oluşturulan birliklerin kumanda heyeti Osmanlı zabitanından olacak ve Azerbaycan Kolordusundaki zabıtlar oluşturulan bu birliklere dağıtılarak yerinde eğitim sağlanacaktı.

Teşkil olunacak olan kolordunun nizam-ı harbi yayımlandıktan sonra teşkilatın oluşturulabilmesi için çalışma başlatıldı. Kazak'ta bulunan Makineli Tüfek Bölüğü ile Gence'de bulunan Hücum Bölüğünün Alyat İstasyonu'na nakledilmesi, Kazak'ta bulunan makineli tüfeklerden bir makineli tüfek bölüğü teşkil edilmesi emri verildi.³² Birinci Alaya (Kazak) 30, İkinci Alaya (Karabağ) 20, Üçüncü Alaya (Zakatal) 20, Talimgâh için 20, Akdaş'ta teşkil edilmekte olan iki tabura da beşer tane olmak üzere 100 küçük zabitanın gönderilmesi 6 Ağustos 1918 tarihinde Azerbaycan Kolordusundan istenildi.³³

Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in, beraberindeki üç zabıttanla Akdaş'ta oluşturulan taburu teslim aldığı bildirilen Akdaş Havalisi Kumandanı Binbaşı İhsan, Niç'teki müfrezelerin önemine istinaden İsmail Hakkı Bey'in oraya gönderilmesini, Akdaş'ta yüzer atlıdan oluşturulan süvari bölüklerine süvari zabıtının gönderilmesini, Menzil Müfettişliği emrine verilen 1'inci ve 2'nci nakliyat kollarının dışında, yaklaşık 45-50 arabadan oluşturulacak olan 3'üncü Nakliye Koluna bir kumandanın tayin edilmesini ve depo taburlarındaki zabıt eksikliğinin kapatılmasını Ordudan istedi.³⁴ 9 Ağustos 1918'de Akdaş'ta oluşturulan 4'üncü Alay 1'inci Taburun Aksu'da eşkiya takibiyle görevlendirilmiş bölüğünün görevinin sonunda Akdaş'a gitmesi, 4'üncü Alay 2'nci Taburun Rifat Bey kumandasında Gökçay'da oluşturulması ve Gökçay'daki mevcut depo taburu efradının tamamının bu tabura verilmesi, 3'üncü Alayın 1'inci Taburunun zabıttan heyetiyle Niç

³¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16 Fih.: 1-9.

³² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16 Fih.: 1-15(16).

³³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16 Fih.: 1-14.

³⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-20.

köyüne gelmesi ve buradaki müfrezelerle taburun oluşturulması, taburların efrat, silah mevcutları ve ihtiyaçları ile Akdaş mıntıkasında asker toplamak için başka mahal bulunup bulunmadığının Orduya bildirilmesi emri verildi.³⁵

Akdaş Havalisi Kumandanı Binbaşı İhsan; havalisinde Gökçay, Akdaş ve Araş gibi zengin kazaların bulunması sebebiyle ikişer yüz mevcutlu üç bölük hâlinde (bir bölük makineli tüfek) oluşturulan taburların iyi bir şekilde donatıldığını ve mükemmelen eğitildiğini, talim ve terbiye ile meşgul olduğunu, mıntıklarında 15 gün içinde 3.000 kişilik muntazam bir alayın oluşturulacağını, Ermenilerden alınan 3.000'in üzerinde eski sistem çeşitli cinste silah bulunduğu, Akdaş'ta iki şınayder Rus topundan oluşan bir cebel topçu takımının bulunduğu ve hayvanlarının satın alınması hâlinde Akdaş mıntıkasında bir süvari alayının teşkil olunabileceğini 9 Ağustos 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusuna bildirdi.³⁶ Tüm bu faaliyet, oluşturulacak yeni Kolordu için yapılan önemli adımlardı fakat en büyük eksiklik ordunun temelini oluşturacak olan eğitilmiş personel eksikliydi.

b. Asker Alma İşlemleri

Bölgede kalıcı birliklerin oluşturulması ve bunların millî unsur ile beslenmesi belki de yapılan çalışmalarda en önemli konuydu. Bu anlamda asker alma işlemlerine önem verildiği gibi bu konudaki aksaklıkların da giderilmesine çalışılıyordu. Geçici asker alma kanunun çıkarılması da bu çalışmaların bir ürünüydü.

6 Ağustos 1918 tarihinde, asker alma işlemleri için bölgeye gönderilen zabitanın dışında Azerbaycan için 30, Batum havalisi için 20 zabitanın daha gönderilmesi istenilmişti.³⁷ Aynı tarihli Ordu Dairesi Reisi Muavini Behiç imzasını taşıyan yazıda, 31 Temmuz 1918 tarihinde imzalanan ve onaylanan geçici asker alma kanununun birkaç gün içinde basılarak yayınlanacağı, asker alma işlemleri için istenilen zabitanın gönderilememesi hâlinde asker alma işlemlerinin uygulanmasının imkânsız bir hâle geleceği belirtilmekteydi. Ayrıca süratle nüfus memurlarının da gönderilmesi talep edilmekteydi.³⁸

Azerbaycan Hükûmetince, ordunun ihtiyacı olan nakliye araçlarının karşılanması maksadıyla, silahaltına alınacak efrada bazı kolaylıklar sağlanma yoluna gidilmişti. Yayımlanan "Demirbaş Vesâit-i Nakliye Kaydına Mahsûs Ta'limâtname (Demirbaş Nakliye Vasıtalarının Kaydına Mahsus Talimatname)" ile silahaltına çağırılan askerlerden, görevlisi ile birlikte dört atlı bir araba veya altı deve veren her şahıs evinde işiyle gücüyle meşgul olacaktı. Arabacı ve deveci ile hayvanların iaşeleri de sahiplerince karşılanacak, nakliyat için ücret ödenmeyecekti. Oluşturulacak komisyon ile kayda başlanacak, ölen hayvanın yerine sahibi yenisini alacak, düşman mermisi ile ölenleri ise ordu tazmin edecekti. Bu şartlar dâhilinde araba ve develerinin istihdamını temin etmeyen şahısların araba ve develeri orduca satın alınacak,

³⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-21.

³⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-23.

³⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-4.

³⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-2(3).

sahibi de silahaltına alınacaktı.³⁹ Yayınlanan bu talimat ile nakliye kollarının oluşturulması amacıyla, askere alınacak kişiler teşvik edilmeye çalışılıyordu.

Kafkas İslam Ordusu tarafından 13 Ağustos 1918 tarihinde yayımlanan emir ile alayların ve taburların asker toplayacağı yerler tespit edildi. Buna göre; Birinci Piyade Alayı Kazak'ta, İkinci Piyade Alayı Şuşa, Zengezor ve Karabulak'ta, Üçüncü Alay Nuha ve Zakatal'da, Dördüncü Alayın 1'inci ve 2'nci Taburu ile iki süvari bölüğü, Akdaş'ta, Dördüncü Alayın 3'üncü Taburu Cevanşir'de asker toplayacaktı.⁴⁰ İlk etapta 19-24 yaş aralığında olanlar silahaltına alınacak, taburların mevcudu 1.500 kişiden oluşacaktı. Eğer bir kazada fazla asker toplanırsa en yaşlısından gencine doğru geçici olarak askerliği tecil edilecekti. Efrâdın mümkün mertebe silahı ile askere alınması, yeterli silah bulunamaması hâlinde taarruz tehdidi bulunmayan köylerden zor kullanılmaksızın silah toplanılması istenilmekteydi. Hayvanıyla gelenler süvari olarak iki veya dört atlı veya bir çift manda veya öküzlü arabayla gelenler nakliye kollarında istihdam edilecekti. Her alayın 50 arabalık bir erzak kolu olacaktı.⁴¹ Asker toplanmasından mintika ve mevki kumandanları sorumlu olmakla birlikte, alaylar zabıt ve efrat desteği verecekti. Toplanan efrat miktarı alay seviyesinde iki günde bir orduya yazılı olarak bildirilecekti.⁴² Oluşturulan geçici asker alma kanunu ve yayımlanan emirler ile askeralma faaliyeti sistemli bir hâl almaya başlamıştı.

c. Azerbaycan Kolordusunun Kuruluşu

Yapılan hazırlıklar sonrası Nuri Paşa Azerbaycan Kolordusunun millîleştirilmesi yönünde önemli bir adım attı. 13 Ağustos 1918 tarihinde mevcut Azerbaycan Kolordusu⁴³ lağvedildi ve yeni kurulacak Azerbaycan Kolordusu hakkında bir tamim yayımlandı.⁴⁴

Yayımlanan tamim ile mevcut Azerbaycan Kolordusu lağvedilmiş, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki ordu teşkilat işlerinin düzenlenmesi görevi Kafkas İslam Ordusuna verilmiş, 2 Ağustos 1918 tarihinde daha önce yayımlanan teşkilat yapısı esas alınmıştı. Kolordu zabitanının tamamen Müslüman olacağı, Osmanlı üniformasının giyileceği esasa bağlanmış ve kullanılacak dil Türkçe olarak belirlenmişti. Rus zabıtlar Kolordudan gönderilecek ve tamamen Azerbaycan Türklerinden oluşan yerli askerler ile Kolordu teşkil edilecekti. Millî unsurlar ile kurulan yeni Kolordu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgedeki teminatı olacaktı.

Azerbaycan Kolordusunun yeniden kurulması çalışmasının, başarısız olan Birinci Bakü Taarruzu sonrasına denk gelmesi tesadüf olamazdı. Aslında Birinci Bakü Taarruzu, Azerbaycan Cumhuriyeti için millî bir ordu sisteminin ihtiyacını daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştu.

³⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-27 (28).

⁴⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-31.

⁴¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 60.

⁴² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-29.

⁴³ Diğer bir adıyla "Müslüman Kolordusu" ya da "Millî Kolordu".

⁴⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 15, Fih.: 4. Ayrıca Bk.: ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-30, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 61.

Azerbaycan Kolordusunun kurulması sonrası, 21 Ağustos 1918 tarihinde Nuri Paşa imzasıyla yayımlanan bir emir ile düzenlemeye gidildi. Lağvedilen Kolordu idaresindeki Kaymakam Ali Bekof, Ordu Muhasebecisi ve Talimgâh Kumandanı Atıf Bey, Umur-ı Harbiye Müdürü İsmail Han'ın başkanlığında tasfiye işlemleri için görevlendirildi. Kasalarda mevcut bulunan paraların da ordu levazımına devri istendi. Lağvedilen 5'inci ve 1'inci Piyade Alaylarına ait olan hayvan, eşya ve teçhizat listelerinin Talimgâh Kumandanlığı emrine verilmesi ve Numune Piyade Taburunun teşkil edilmesi emri verildi. Mevcut Hücum Bölüğünün efrâdı da aynı tabura dâhil edildi. 1'inci Süvari Alayı Karayazı Süvari Alayı adı ile kalacak, 4'üncü Süvari Alayının zabitleri diğer alaylara dağıtılacaktı. Kolordu Karargâh Süvari Bölüğüyle, Ordu Süvari Takımı birleştirilerek Numune Süvari Bölüğü teşkil edilecekti.⁴⁵

Topçulara ait tüm malzeme Kolordu Topçu Kumandanı tarafından Ordu Topçu Mufettişliği emrine verilecekti.⁴⁶ Kolordudaki personelin özlük işlemleri Kolordu Kumandanı tarafından görevlendirilecek bir zabıt tarafından yürütülecek, her zabitin ayrıntılı sicili, verilen örneğe göre Türkçe doldurulacaktı.

Kolordu Erkân-ı Harbiyesinde bulunan haritalar, krokiler ve kitaplar, Ordu Erkân-ı Harbiyesinde görevli Yüzbaşı Rifat Efendi'ye teslim edilecekti. Hastaneler de dâhil olmak üzere tüm sıhhi tesis ve malzemeler Ordu Baştabipliği emrinde olacaktı. Kolorduda bulunan zabıtana eski maaşları verilmeye devam edileceğinden bir liste hâlinde Ordu Levazımına bilgi verilecekti.⁴⁷ Telgraf ve telefon malzemesi Telgraf Müdürü tarafından teslim alınacaktı. Tüm resmî yerler Mevki Kumandanlığı tarafından gezilecek ve bir liste hâlinde Orduya sunulacaktı.⁴⁸ Askerî resmî işlemlerin tümü Kafkas İslam Ordusu ile yapılacaktı.⁴⁹

2 Ağustos'ta başlatılan teşkilat çalışması ve 13 Ağustos 1918 tarihli emir ile millî ordunun temelleri atıldı. Bundan sonraki aşamada yapılacak çalışma, kurulan yeni Kolordunun eksikliklerinin tamamlanması ve güçlendirilmesiydi.

3. Azerbaycan Kolordusunun Kuruluşu Sonrası Yapılan Çalışmalar

a. Teşkilat Çalışmaları

Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa 22 Ağustos 1918 tarihinde 3'üncü Ordu Kumandanlığına gönderdiği yazı ile geldiği günden itibaren yaptıklarını özetliyordu. Nuri Paşa gönderdiği yazıda; 27 Mayıs 1918 tarihinde Cenubi Kafkasya'ya gelişi ile birlikte, beraberinde getirdiği 15 zabiti mevki kumandanı olarak tayin ettiğini, Musul'dan zabitanın iki ay sonra

⁴⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-32.

⁴⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 62.

⁴⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 62-1.

⁴⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-49.

⁴⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 62-2.

gelmeye başlaması sebebiyle yerel teşkilatın vücut bulmasının geciktiğini, 5'inci Fırkanın zabitan zayıtının gelen 15 zabitan ile karşılanmaya çalışıldığını, elde kalan zabıtlar ile ağustos ayının başından itibaren dört piyade alayının oluşturulmaya çalışıldığını, efrat toplanmakta ise de silah ve teçhizatının olmadığını, Osmanlı süvari zabıtının bulunmadığını ve zabitan, tüfek, elbise ile teçhizata acil ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi. Yazıda ayrıca büyük kısmı Rus zabıtlarından oluşan Azerbaycan Kolordusunun lağvedildiği belirtilerek Müslüman zabıtlar için gerekli olan elbise ve silahın bir an evvel gönderilmesi isteniyordu.⁵⁰ Batum'a gelen ümera ve zabitanın acilen Gence'ye gönderilmesi de ayrı bir yazı ile 30 Ağustos 1918'de talep edildi.⁵¹ Yapılan talep doğrultusunda 3'üncü Ordu Kumandanlığı 4 Eylül 1918 tarihinde 10.000 adet Rus tüfeğiyle, 4.000 sandık Rus fişeğini trenle gönderdi. 3'üncü Ordu tamire ihtiyacı olsa da çeşitli cins ve miktardaki makineli tüfekleri de fırsat buldukça göndereceğini bildirdi.⁵² Kafkas İslam Ordusu 8 Eylül 1918'de Karabağ'daki 2'nci Piyade Alayına 3.000 tüfek ve cephaneye ile 1.000 adet elbise, kaput, kabalak vb. teçhizat gönderdi. Bakü'nün kurtarılması sonrası, Karabağ'daki Antranik Çetesi⁵³ üzerine yapılacak harekât için hazırlıklı olunması emri verildi.⁵⁴ 3'üncü Ordu Kumandanlığından gelen silah ve cephaneler Bakü'nün kurtarılmasında önemli rol oynayacaktı.

İstanbul, bölgedeki gelişmeleri takip etmekteydi. Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyâseti 25 Ağustos 1918 tarihinde Zakatal'ın Azerbaycan Hükûmeti sınırlarına dâhil edilip edilmediğini sordu.⁵⁵ Nuri Paşa Zakatal'ın Azerbaycan Hükûmetine tabi olduğunu ve askerî teşkilat yapıldığını bildirdi. Zakatal'da bir tabur piyade, bir batarya top ve bir alay teşkil edilmişti.⁵⁶

Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa, Musul üzerinden gönderilen iki fırkanın kumandanlarını Azerbaycan Kolordusundaki ümeradan tayin etmek istemişti. Ancak Harbiye Nezareti ile yaptığı yazışma sonrası düşüncesini hayata geçiremedi.⁵⁷ Bu durum Nuri Paşa'nın Azerbaycanlı ümeraya duyduğu güvenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak Harbiye Nezareti Bakü'ye yapılacak harekâtın tecrübeli ümera kumandasında yapılmasını istiyordu.

16 Eylül 1918'de Harbiye Nazırı Enver Paşa, Gence'ye gönderilmek üzere Dördüncü Kafkas Süvari Fırkasının İstanbul'da teşkiline başlanması

⁵⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-56.

⁵¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 15, Fih.: 42.

⁵² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 15, Fih.: 79-4.

⁵³ 1865 yılında Şebinkarahisar'da doğan Antranik Ozanyan Ermeni isyanının askerî idarecisi olmuştur. 29 Kasım 1918'de Karabağ'a girmek için harekete geçmiştir. Türk topraklarında "Büyük Ermenistan"ın kurulması için Londra, Paris ve New York'ta destek aramış, 1927 yılında Amerika'da ölmüştür. Ayrıntı için bk. Haluk Selvi; "Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan", Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001-İstanbul), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.459-472.

⁵⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-82.

⁵⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 15, Fih.: 49.

⁵⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 15, Fih.: 49-1.

⁵⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1968, Dos.: 322, Fih.: 1(1).

emrini verdi.⁵⁸ İlk etapta Gence'ye beş süvari ve bir makineli tüfek bölüğünden oluşan bir süvari alayı gönderilecekti. Bu alaya Dördüncü Kafkas Süvari Alayı ismi verildi. Kadrosu oluşturularak ilgili dairelerden kadroların tamamlanması emri verildi.⁵⁹ Dördüncü Kafkas Süvari Alayının teşkilatı ise 22 Ekim'de verilen emir gereği Salyan mıntıkasında yapılacaktı.⁶⁰

Düşman gemilerinin Bakü'yü tehdit etmemesi için de 4 adet 15 santimetrelilik uzun menzilli top ile bir denizaltının gönderilmesi konusu Başkumandanlığa arz edilmiş, ayrıca Bakü'deki tayyareleri kullanacak bir tayyareci istenilmişti.⁶¹ Bakü'nün kurtarılması sonrası şehrin güvenliği düşünülmekte ve Azerbaycan Ordusunun düşman için caydırıcı bir güç hâlini alması için çalışılmaktaydı.

6 Ekim 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusunun sıhhiye teşkilatı oluşturuldu. Hazırlanan cetveller ile doktor ve sıhhiye memurunun görev yerleri belirlendi.⁶² Görevlendirilenlerin gerekli emri almak üzere Ordu Sıhhiye Dairesine başvurması emredildi.⁶³ Böylelikle ordunun sağlık işlemleri de düzenlenmeye çalışıldı.

Ekim 1918'de ağırlıklı olarak Azerbaycan Kolordusu teşkilatının kadro eksikliklerinin tamamlanmasıyla uğraşılıyordu. 7 Ekim 1918 tarihinde Nuri Paşa tasarlanan Azerbaycan Kolordusunun süratle teşkil edilebilmesi için 9'uncu Alayı 1'inci Azerbaycan Fırkası Kumandanlığına, 10'uncu Alayı ise 2'nci Azerbaycan Fırkası emrine verdi. 9'uncu Alayın, Karabağ'da serbest kalır kalmaz, 10'uncu Alayın ise hemen teşkilata başlaması istenildi. 5'inci ve 6'ncı Alayların da Bakü civarında teşkil olunması emri verildi. Ayrıca 13'üncü Alay, oluşturulacak 2'nci Azerbaycan Kolordusunun esasını teşkil edecekti.⁶⁴ Azerbaycan Kolordusunun Ağustos 1918 tarihindeki teşkilat yapısına bakıldığında çalışmaların çok daha hızlandığı ve 2'nci Azerbaycan Kolordusunun kurulması çalışmalarına da başlanıldığı görülmektedir.

9'uncu Alay için asker kaydına başlayan 1'inci Kafkas Fırkası Kumandanlığı, Ermenilerle dostluk tesis etmeye çalıştıklarını ancak Ermenilerin alacakları vaziyetin tam olarak anlaşılamadığı için 106'ncı Alayın bir süre daha kendisinde kalmasını Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığından talep etmekteydi.⁶⁵ Teşkilatlanmanın gecikmesini istemeyen Nuri Paşa, 106'ncı Alayın birkaç gün daha Karabağ'da kalabileceğini ancak verilen emirler dâhilinde teşkilatlanmaya devam edileceğini belirtiyordu.⁶⁶

10 Ekim 1918 tarihinde Azerbaycan Kolordusunun kuruluşu ve Osmanlı birliklerinin nasıl dağıtılacağına dair proje Azerbaycan Kolordusu

⁵⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-84.

⁵⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-49, 1-51.

⁶⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-69.

⁶¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3822, Dos.: H1, Fih.: 1-22.

⁶² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-36.

⁶³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-48.

⁶⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-127.

⁶⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1.

⁶⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-1.

Kumandanlığına gönderildi.⁶⁷ Oluşturulan fırkalar 1'inci Azerbaycan Fırkası ve 2'nci Azerbaycan Fırkası isimlerini aldı.⁶⁸ Azerbaycan fırkalarını teşkil edecek olan alaylar üçer taburlu olacak, 1'inci Süvari Fırkasını teşkil etmek üzere 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Süvari Alaylarının mevcutları ikmal efradıyla takviye olunacaktı.⁶⁹

Bakü'de bulunan tüm askerî eşya orduya aitti. Azerbaycan dışına sevk edilecek her türlü eşya, mal ve erzak hükûmet tarafından verilecek vesika ve ordunun onayıyla çıkabilecekti. Bu anlamda ordunun ihtiyacı olan hiçbir eşya, mal veya erzakın Azerbaycan'ın dışına çıkarılması istenmiyordu. Yeni kurulan ordunun özellikle yağ ve otomobil malzemesine ihtiyacı vardı.⁷⁰ Azerbaycan Kolordusu için gerekli olan efrat, araba ve hayvanat ihtiyaçları asker alma başkanlıklarına bildirilecek ve Kolordu teşkilatının oluşumu bu yolla takip edilecekti.⁷¹ Trenle seyahat edecekler hükûmet tarafından birer belge verilecek, mevki kumandanlıkları bu belgeleri tasdik edecekti. Belge olmadan seyahate izin verilmeyecekti. Şüpheli ve belgesiz kişiler alıkonacak ve merkeze bildirilecekti.⁷²

Yürütülmeye çalışılan teşkilatta Osmanlı ordusu örnek oluşturmaktaydı. Nuri Paşa Azerbaycan ordusunun teşkilatını alay, tabur, bölük esaslı dâhilinde Osmanlı ordusu kadrolarına göre oluşturmuştu. 14 Ekim 1918 tarihinde Azerbaycan Kolordusuna gönderdiği bir yazı ile mahalli duruma göre gerekli olan tadilat tekliflerinin gönderilmesini istedi.⁷³ 16 Ekim 1918 tarihinde İkinci Azerbaycan Fırkası Kumandanlığı, fırka süvarisi olmak üzere bir alayın hemen fırkaya bağlanmasının, sayısı az olan Azerbaycan süvarisinin fırka ile talim ve terbiye görmesine imkân vereceğini, böylelikle piyade ile süvarinin birbirine kaynaşmasının sağlanacağını ifade etmekteydi. Bu istek üzerine Ordu, iki süvari bölümünü fırkaya tahsis etti.⁷⁴ İstanbul'dan gönderilen ve 21 Ekim 1918 tarihinde Batum yoluyla Hacıkabul'e ulaşan 4'üncü Kafkas Süvari Alayı da 2'inci Azerbaycan Fırkasına verildi. İstanbul'dan gönderilen Alayın, kadrosu ile karşılaştırılması ve varsa eksiklerinin bildirilmesi istenildi.⁷⁵

Aynı tarihte Kafkas İslam Ordusunun topçu teşkilatı oluşturulmakta⁷⁶ ve topçu teşkilatının esasları belirlenmekteydi. Bu esaslara göre; fırkalar topçu efradını ve hayvanatını tedarik ederek teşkilata başlayacak, başka görevlerde bulunan topçu zabitan ve efradı mensup olduğu fırkalara gönderilecekti. Topçu Numune Taburu bütün personel, silah, mühimmat vs.

⁶⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-138.

⁶⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-12.

⁶⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-139.

⁷⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-12.

⁷¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-34.

⁷² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3819, Dos.: 5, Fih.: 63.

⁷³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-30.

⁷⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-44.

⁷⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-61; Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-50; Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-85.

⁷⁶ Ayrıntısı için bakınız ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-32.

malzemesini 1'inci ve 2'nci Alaya devredecekti. Ayrıca topçu bataryalarına eğitimli personel takviyesi yapılacak ve takip edilecek program dâhilinde talim ve terbiyeye çalışılacaktı.⁷⁷ Oluşturulan yeni teşkilata göre 27 Ekim 1918 tarihinde yayımlanan bir emir ile mevcut toplar dağıtıldı. 1'inci Topçu Alayına ait dört toplu bir batarya Gence'deki Topçu Numune Taburunun 1'inci Sahra Bataryası oldu. 1'inci Topçu Alayının iki topu olan 2'nci Bataryası da Bakû'den Gence'ye gönderildi. Topçu Numune Taburunda bulunan dört adet cebel topu 1'inci Topçu Alayının 2'nci Cebel Taburu için verilecekti. 2'nci Cebel Taburunun bir bataryası da Topçu Numune Taburunun 2'nci Cebel Bataryası olacaktı. Bu bataryaların efrat ve hayvanlarını 5'inci Fırka oluşturacaktı. 1'inci Topçu Alayının esas taburu ise Şınayder Cebel Taburu olacaktı. Alyat'ta bulunan 2'nci Alayın 1'inci Bataryasının eksik olan iki topu ayrıca verilecekti. 2'nci bataryası ise henüz teşkil olunamamıştı. 2'nci Topçu Alayının esas taburu ise Kudretli Cebel Taburu olacaktı. Birinci Azerbaycan Kolordusu Kumandanlığı bu teşkilat dâhilinde topları gerekli mahallere sevk edecek, teşkilat seri bir şekilde oluşturulacaktı.⁷⁸

Bakû'nün kurtarılması sonrası teşkilat çalışmalarına ağırlık verildiği ve millî bir ordunun temelini teşkil edecek değişik sınıfların oluşturulmasına devam edildiği görülmüyordu.

19 Ekim 1918 tarihinde 5'inci Kafkas Fırkasında görevli Yüzbaşı Ramazan Efendi emrine verilecek 30 istihkâm neferiyle Kürdemir'de bir istihkâm parkı tesis etmesi emri verildi. Bakû'de depo ve ambarlarda bulunan malzeme istihkâm parkı için Kürdemir'e nakledilecekti.⁷⁹

Şark Cephesi ve civar mevki kumandanlıkları, postalarını Kürdemir'den almaktaydı. Karabağ mıntıkası başta olmak üzere, diğer mevkillerde bulunan alaylar ve mıntika kumandanları haftada iki defa Gence'ye özel ulak göndermek suretiyle evrakını almaktaydı. Gence'deki kıtaata ait evrak da atlılarla dağıtılmaktaydı.⁸⁰ Batum ve İstanbul'dan gelen önemli emirlerin Gence'ye gelişi bazen on beş günü bulmaktaydı. Gelen bazı emirlerin hükmü dahi kalmıyordu. Bu amaçla Gence ile Batum arasındaki haberleşmenin sağlanması amacıyla 3'üncü Ordu Kumandanlığından telsiz ve telgraf müfrezesi talep edildi. Ayrıca Kazak ile Karakilise arasında telgraf haberleşmesinin sağlanması için bir telgraf takımı gönderilmesi ve Karakilise ile Batum arasında da telgraf hattı tesisinin yapılması istenildi.⁸¹ Bölgedeki haberleşmenin sağlıklı olarak yürütülemediği farklı emirlerden de anlaşılmaktadır. 7 Kasım 1918 tarihinde yayımlanan ordu emrinde çeşitli makamlar tarafından yapılan yazışmalara cevap verilmediği belirtilmekte⁸² ve 36 yazının cevabı sorulmaktaydı.⁸³ 9 Kasım 1918 tarihinde de Sahra Topçu

⁷⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-33.

⁷⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-68.

⁷⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-54.

⁸⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-22.

⁸¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 15, Fih.: 41.

⁸² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1.

⁸³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1a.

Numune Taburu Kumandanlığı, ordu emir ve talimatlarının 21 Ekim 1918 tarihinden itibaren gelmediğini ifade etmekteydi.⁸⁴ Haberleşme ile ilgili eksiklerin Kafkas İslam Ordusunun bölgeyi boşalttığı tarihlere kadar devam ettiği görülmektedir.

29 Ekim 1918 tarihinde Ordu Katar Kumandanlığı, İslam Ordusu Kumandanlığına gönderdiği yazı ile Azerbaycan Kolordusunun ihtiyacı olan sekiz ağır erzak koluyla, bir seyyar hastane, iki ekmekçi takımı, bir depo ve her fırka için iki piyade ve iki sahra cephane kolundan oluşacak iki cephane taburunun teşkilinin gerekli olduğunu, ihtiyaç olan kadroların gönderildiğini ve bunlar için gerekli olan zabitan, efrat ve hayvanların tamamlanması gerektiğini belirtti.⁸⁵ Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı daha önce verilen her Azerbaycan alayının bir kol teşkil etmesi emrinin takibini ve ayrıca 5'inci Fırka tarafından Akdaş'ta teşkil olunan 20 ve 25 arabalı iki erzak kolunun hemen Azerbaycan Kolordusu emrine verilmesini aynı tarihte istedi.⁸⁶ Fakat Bakü'nün kurtarılmasında 5'inci Fırka emrinde bulunan 1'inci ve 2'nci Ağır Erzak Kollarının Menzil Müfettişliği emrinde olduğu anlaşıldığından 4 Kasım 1918 tarihinde söz konusu kolların Azerbaycan Kolordusu emrine verilmesi Menzil Müfettişliğinden istenildi.⁸⁷

31 Ekim 1918 tarihinde Azerbaycan Kolordusu Erkân-ı Harbiyesi, Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığına yazdığı yazı ile Birinci Fırka emrinde bulunan 1'inci, 2'nci ve Lezki Süvari Alaylarının zabitanının az ve tamamının Azerbaycanlı olduğunu, alay yaverleriyle hesap memurları olmadığı için yazı ve hesap işlerinin yapılamadığını, alaylarda küçük zabitanın da azlığı sebebiyle talim ve terbiyeden geri kalındığını belirterek her alaya 15 küçük zabıt olmak üzere 45 küçük zabitan ve Osmanlı zabitanından birer yaver ve hesap memurunun gönderilmesini istedi. Ayrıca İstanbul'dan gelmiş olan 4'üncü Süvari Alayı zabitanının diğer alaylardaki Azerbaycanlı zabitanla karıştırılarak eğitimin hızlandırılması isteniliyordu.⁸⁸ Yapılan yazışmalardan okur-yazar ve eğitilmiş personel eksikliğinin en büyük sorun olduğu anlaşılmaktaydı.

7 Kasım 1918 tarihinde Nuri Paşa yayımladığı ordu emri ile zabitan künye bilgilerinin örneğe uygun olarak doldurulup gönderilmesinde aksaklıklar olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca hastanelere gönderilen efradın sadece isim ile baba isimlerinin yazılması sebebiyle ayrıntılı künye bilgilerinin tekrar sorulduğu belirtilerek efradın hastaneye ayrıntılı künye bilgileriyle birlikte sevk edilmesi istenilmekteydi. Azerbaycan fırkalarına mensup alaylardan ikişer makineli tüfek küçük zabitanı da Gence'deki Talimgâh Kumandanlığına gönderilecekti.⁸⁹

⁸⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-91.

⁸⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-70.

⁸⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-80.

⁸⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-82.

⁸⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-78.

⁸⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1.

15 Kasım 1918 tarihinde Azerbaycan Hükûmeti Vekiller Heyeti Başkanlığına Azerbaycan'da yapılan askerî teşkilat hakkında bilgi verildi. Bu yazı 15 Kasım'a kadar yapılan faaliyetin özetiydi. Buna göre; Azerbaycan'da üçer piyade alayı ve birer topçu alayından oluşan iki fırkalı bir kolordu teşkil olunmuştu. Ayrıca dört alaylı bir süvari fırkası oluşturulmuş, 4'üncü Alayda bulunan üç Osmanlı zabiti ve on iki küçük zabitin diğer alaylara verileceği belirtilmişti. Orduda ve Kolorduda birer süvari bölüğü ile Zengezor'da bir atlı bölük oluşturulmuştu. Üç taburlu bir hudut alayı da teşkil edilmişti. Gence'de bir zabıt namzedi talimgâhı, bir numune piyade taburu ve bir numune makineli tüfek bölüğü vardı. Fırkaların makineli tüfek kadroları ikmal edilmiş, süvari alaylarında ise birer makineli tüfek bölüğü oluşturulmuştu. 5'inci Kafkas Fırkası ve 9'uncu Osmanlı Piyade Alayı, 1'inci Azerbaycan Fırkasının iskeletini tesis etmek üzere taburlarından bir alay ve bölüklerinden bir tabur teşkil etmişti. Bu Fırka Şuşa ve Ağdam civarındaki Ermeni asilerin taarruzuna karşı bölgeyi koruyacaktı. 5'inci Kafkas Fırkasının 10'uncu Piyade Alayı da aynı şekilde 2'nci Azerbaycan Fırkasının esasını teşkil edecekti. Azerbaycan fırkalarında bulunan zabitanın neredeyse tamamı Osmanlı askeriydi. Fırka kadrolarının yarısı Azerbaycanlı efrat ile doldurulmuştu. Ayrıca ordunun bir piyade taburuyla bir topçu takımı vardı. Düşmandan ele geçirilen iki zırhlı tren de işletilmekteydi.⁹⁰

Yapılan teşkilatlanmada akıncı bölüklerinin teşkili ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamakla birlikte, "*Akıncı Bölükleri Teşkili Hakkında Muvakkat Ta'limâtname* (Akıncı Bölükleri Teşkili Hakkında Geçici Talimatname)" adı altında geçici bir talimatnamenin oluşturulduğu görülmektedir. Bu talimatın tarihi bilinmemektedir. Talimata göre; akıncı atlı ve piyade bölükleri adıyla gönüllü efrattan birlikler teşkil edilecek, silahlı tüm İslamlar zorunlu olarak bu bölüklere katılacak, bir akıncı atlı bölüğü 150 nefer kuvvetinde olacak, kumandanları yerli, nüfuz sahibi ve cesur kişilerden oluşturulacak, her elli kişiye bir mülazım ve her bölüğe bir yüzbaşı tayin edilecek, takımlardaki onbaşı ve çavuşlar tercihen cesur ve okumuş kişilerden seçilecekti. Mıntıka kumandanları zabitanın talim ve terbiyesinden sorumlu olacak, akıncı bölüğü efradı hanesinde ikamet edecek ancak toplanma emri ile üç günlük yiyeceğini alarak birliğine katılacaktı. Üç günden fazla olan faaliyette efrat hükûmet tarafından iâşe edilecekti. Efradın harekât sırasında varsa askerî kıyafet giymesi de isteniyordu. Akıncı bölüklerinin kalpaklarında hilal alameti olacaktı. Gönüllü efrada mıntıka kumandanı tarafından hüviyet belgesi verilecek, bölüklerin isim defteri mıntıka kumandanlığına gönderilecekti. Hayvanı olmayan silahlı efrattan akıncı piyade bölükleri teşkil olunacaktı.⁹¹ Belki de bu talimatname Azerbaycan Kolordusu teşkil edilmeden önce oluşturulmaya çalışılan düzenli birlikler için çıkarılmıştı.

b. Asker Alma ve Personel Yetiştirme İşlemleri

⁹⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-93.

⁹¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-99.

Asker alma ile ilgili esaslar oluşturulmuş ve faaliyete başlanmıştır. Kafkas İslam Ordusu yerli ve millî askerî kadro eğitiminin sağlanması için çok çaba sarf etmişti. Ali Şeyhlinski 1918 yılının Şubat ayında Kafkas Cephesi Kumandanlığına Bakü'de askerî bir okul kurulmasını önermiş, okul 1 Mart 1918'de faaliyete geçirilmişti. Acemi erler ve topçu birlikleri için özel eğitim birimleri oluşturulmuştu.⁹² Azerbaycan'ın ilk millî harp tahsil mektebi olan İhtiyat Zabıt Namzetleri Talimgâhı (Azerbaycan arşiv belgelerinde ifade edildiği şekli "Millî Harbiye Mektebi") Mayıs 1918'de öğrenci almaya ve Haziran 1918'in ortalarında da eğitime başlamıştı.⁹³

Ancak hâlen zabıt yetiştirmek konusunda sıkıntılar vardı. Gence'deki İhtiyat Zabıt Namzetleri Talimgâhına kayıt için idadi tahsilini tamamen bitirmiş olma şartı vardı. Ancak Rus Hükûmetinin Müslümanları idadi mekteplere sınırlı sayıda kabul etmesi ve mektep açma hakkı vermemesi sebebiyle mezun sayısı çok azdı. Bunun üzerine 8 numaralı ordu emri ile rüşdi sınıflarında tahsil görmüş veya buradan şهادetname almış olanların, kıdemli veya kıdemsiz küçük zabıt yetiştirilmek üzere mektebe kabul olunabilecekleri şartı getirildi. Ayrıca levazım ve idari memurlarına olan ihtiyacın fazla olması sebebiyle, levazım sınıfından memur yetiştirmek üzere Talimgâhta bir sınıf açılması emri verildi. Karargâh ve alaylarda bulunan okur-yazar ve iyi ahlak sahibi, 30 yaşını geçmemiş kişilerin seçilerek bu sınıflara yönlendirilmesi istenildi.⁹⁴

Rusların hâkimiyeti altındayken Ermeni ve Gürcüler askerlik konusunda mükellefiyet altına alınırken Azerbaycanlı Türklere silah verilmek istenmemekteydi. Üst rütbeli zabıtlar bu milletlerden çıkarken Azerbaycanlı zabıtlar parmak ile sayılıyordu. Diğer memuriyetlerde de durum farklı değildi. Rus ordusundan ayrılmış olan Ermeni ve Gürcüler eğitilmiş nefer ve zabitanları ile kısa zamanda ordularını teşkil etmişlerdi. Azerbaycan'da ise durum farklıydı. Azerbaycanlı 50 zabıt bile bulunmuyordu. Talimgâhtan yetişen gençler ileride Azerbaycan'ın zabıt ihtiyacını karşılayacaktı.⁹⁵

Karabağ Mıntıkası Kumandanlığı 21 Ağustos 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığına gönderdiği yazıda, mıntıkasındaki faaliyetleri aktarırken karşılaşılan sorunlara da değinmekteydi. Bu mıntıkada kıtaat zabitanının gelmesi ile birlikte asker alma işlemleri başlatılmıştı. Ancak Alayın 120 okuryazar asker talebi karşılanamamıştı. Ağdam mıntıkasında sadece 23 okuryazar nefer bulunabilmişti. Bu askerlerle birlikte Ağdam'da 120, Karabulak'ta 60 asker hazır hâle getirilmişti. Raporda Zengezor mıntıkasında asker alma işleminin şimdilik mümkün olmadığı belirtilirken alayın teşkil edilmesinde gecikme yaşanmaması için gayret edildiği belirtiliyordu.

⁹² Mehman Süleymanov; "Müslüman Kolordusu", IRS Heritage, 91, 2018, s.41-42. (Rusça makalenin çevirisinde desteğini esirgemeyen Uzm.Serdar Silah'a teşekkürü borç bilirim.)

⁹³ age.; s.30.

⁹⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-45.

⁹⁵ Mehmed Emin Resulzade; *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, Millî Azerbaycan Neşriyatı, Şehzadebaşı, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341-1339, s.79-80.

Karabağ mintikâsındaki en büyük sorun nüfus kaydının olmamasıydı. Kurulan komisyon ile talep edilen askerlerin ağırlıklı olarak 19 yaşından küçük ya da 24 yaşından büyük olduğu raporda belirtiliyordu. Ayrılan 300 neferin sıhhi muayene işlemlerinin yürütülmesi sırasında ailelerin verdiği dilekçeler ile inceleme yapılmış ve yalnızca 40-50 neferin asker alma kanununa uygun olduğu tespiti yapılmıştı.⁹⁶

Asker alma kanununa uygun olmayanların bırakılması sonrası, tüm muhtarlar asker alma işlemlerinin nasıl yapılacağı anlatıldı. Bilerek yanlış işlem yapan muhtarlar cezalandırıldı. Alınan tedbir ve yerinde tespit ile bir bölük teşkil edilebildi. Nüfuzlu ve zengin kişilerin askerden kaçmalarını önlemek ve adil bir şekilde asker alma işlemini yapmak için tedbir alındı. Asker alma kanununun gereğinin yerine getirilebilmesi için köy imamı ve muhtarlarına nüfus kayıtlarının tutulması emri verildi. Memurlar ile de denetim sağlandı.⁹⁷

1 Ekim 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu Asker Alma Riyaseti asker alma işlemlerini sağlıklı bir zemine oturtmak amacıyla; Azerbaycan Kolordusunun konuş ve kuruluşunu, asker alma teşkilatına görevlendirilen personelin rütbe, isim, bulundukları kıta ve merkezleri, ihtiyat zabıt namzetleri veya küçük zabitan talimgâhlarının tesis edildiği yerleri, kumandanlarının isimlerini ve kaçır bölük üzerinden oluşturulduğunu, talimgâhlardaki kayıtlı yerli namzetlerin miktarını ve Azerbaycan Kolordusunun kadrosuna göre eksik miktarının bildirilmesini Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığından istedi. Ayrıca geçici askerlik kanununa göre askere alınmaması gereken kişilerin listesinin tespit edileceği ve bunların terhis edileceği de ifade edildi.⁹⁸

Asker Alma Riyasetinin yazısına istinaden Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı asker alma reislerinin azlığı dolayısıyla mevki kumandanlarının asker alma görevini de yürüttüğünü belirterek mevki kumandanlarının isimlerini gönderdi.⁹⁹ Ayrıca Gence'de Atıf Bey kumandasında kısmen ihtiyat zabıt namzedi ve kısmen küçük zabıt yetiştirmek üzere bir talimgâh açılmış, Talimgâh Kumandanlığı emrinde Numune Piyade Taburu, Numune Makineli Tüfek Bölüğü ve Binbaşı Tevfik Bey kumandasında Numune Topçu Taburu ile Bakû'de Yüzbaşı Hilmi Bey kumandasında Numune Ordu Süvari Bölüğü teşkil edilmişti.¹⁰⁰ 2 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'dan gönderilen İslam Ordusu Asker Alma Heyeti göreve başladı. Ordu Telgraf Bölüğü için Azerbaycan ikmal efradından okur-yazar 100 neferin gönderilmesi de Asker Alma Heyeti Riyasetine bildirildi.¹⁰¹

⁹⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-46.

⁹⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-47.

⁹⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-102.

⁹⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-106.

¹⁰⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-103.

¹⁰¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3822, Dos.: H2, Fih.: 1-1.

Ordunun Asker Alma Riyaseti, çeşitli mıntikalardan toplanacak ve silahaltına alınacak mükelleflerin işlemlerinin hızlandırılmasını ve eksikliklerin bir an evvel karşılanarak askerlerin birliklerine sevk edilebilmesi açısından Bakü, Gence ve Karabağ (Şuşa)'da üçer takımlı dörder bölük üzerine mürettep üç taburluk bir depo alayının oluşturulmasını 3 Ekim 1918 tarihinde istedi.¹⁰²

Gence'de açılan İhtiyat Zabıt Namzetleri Mektebi için Türkçe okur-yazar idadi mezunlarının az olması sebebiyle yeni düzenlemelere de gidildi. İdadi ikinci sınıf öğrencisi olup okula kayıt olmak isteyenlerin kabul edilmesi emri 4 Ekim 1918 tarihinde Nuri Paşa tarafından verildi.¹⁰³

İlk millî harp okulu olması ve Azerbaycan Kolordusunun zabitan ihtiyacını karşılamasının beklenmesi sebebiyle, Gence'deki İhtiyat Zabiti Namzedi Talimgâhına ayrı bir önem veriliyordu. Yapılan çalışmaların yerinde görülmek istenmesi sebebiyle 26 Ekim 1918 tarihinde Talimgâhın teftiş edilmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁴ Heyette 1'inci Azerbaycan Kolordusu Kumandanı Ali Paşa, 2'nci Azerbaycan Fırkası Kumandanı Nazım Bey, birkaç zabitan, vekiller heyetinden Musa Bey ile eşraftan üç kişi vardı.¹⁰⁵ Ayrıca Nuri Paşa'nın babası Ahmet Paşa da teftiş heyetindeydi.¹⁰⁶ Heyette hem askerî hem de hükûmet kanadından kişiler bulunmaktaydı. Azerbaycan'ın ilk harp okulundaki çalışmalar hızla yürütülmekteydi.

Bu dönem içinde asker alma ve personel yetiştirme konularına ağırlık verilmiş, millî kadroların oluşturulması yönünde çalışmalar ağırlık kazanmıştı.

c. Azerbaycan Harbiye Nezaretinin Kuruluşu Çalışmaları

Azerbaycan Harbiye Nezaretinin oluşturulması fikri ve çalışmaları ülkenin bağımsızlık ilanının ilk günlerine kadar dayanmaktadır. Ülke için gerekli olan kurumların teşkil edilmesi gerekliliğini anlayan Kolordu Kumandanı Ali Şeyhlinski, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Harbiye Nezaretinin teşkil edilmesi için bir layiha hazırlayarak hükûmete gönderdi. Harbiye Nezaretinin yapısında ordunun teşkili, talim ve terbiyesi, teçhizatı için gerekli olan tüm ayrıntılar düşünülmeliydi. Hazırladığı layiha ile oluşturulacak kadrolara kimlerin atanması gerektiği yönünde de çalışma yapmıştı. Harbiye Nezareti Defterhanesinin teşkili için de Rusya Harbiye Nezaretinde uzun süre çalışmış olan Gençelman'ın getirilmesini istemişti. Hazırladığı ikinci layiha ile de Azerbaycan Kolordusu Kumandanı'nın,

¹⁰² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-108. Teklif edilen depo alayı kadrosu için bakınız ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-109. Teklif edilen depo taburu kadrosu için bakınız ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-110. Teklif edilen depo bölüğü kadrosu için bakınız ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-111.

¹⁰³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-119.

¹⁰⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-58.

¹⁰⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-59.

¹⁰⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-64.

alınacak kararlara yardım etmek üzere Harbiye Nazırı'nın muavini olarak tayin edilmesi gerektiğini belirtiyordu. Şeyhlinski'nin her iki layihası da hayata geçirilmedi.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kendi kendisine yetebileceği bir sistemi tam olarak kurmak için yoğun çaba sarf ediyordu. Azerbaycan'da kurulan teşkilatın, beyninin de oluşturulması gerekiyordu. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nezareti Ordu Dairesine 21 Eylül 1918 tarihinde bir emir verildi. Emre göre; Azerbaycan'da Harbiye Nezaretinin teşkilatı, Azerbaycan Kolordusunda yürütülen teşkilatlanmada olduğu gibi ilk etapta Osmanlı ordusu mensuplarınca idare edilecekti. Teşkilatı kurmak üzere Ordu Dairesi Reis Muavini Miralay Behiç Bey görevlendirildi. Behiç Bey'in emrine verilecek olan zabitan Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nezaretinin ilgili dairelerinde staj görecekti, stajın süresini Behiç Bey belirleyecekti. Teşkilatın merkezi Piyade Küçük Zabıt Mektebiydi. Teşkilat İstanbul'da ikmal olunduktan ve faaliyetlerini tamamladıktan sonra oluşturulan heyetin tamamı Azerbaycan'a gönderilecekti.¹⁰⁸ EK-B'de listesi verilen ümera ve zabitan Azerbaycan Harbiye Nezareti teşkilatını oluşturmak için 30 Eylül 1918 tarihinde görevlendirildi.¹⁰⁹

Azerbaycan'ın Harbiye Nezareti ile ilgili işleri Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı tarafından idare olunuyordu. Behiç Bey'e verilen görevin dışında Azerbaycanlı zabıtlara da Harbiye Nezaretinin oluşturulmasında bazı görevler verilmişti.¹¹⁰ Osmanlı Devleti kendi askerlik sistemini planlı bir şekilde Azerbaycan'la bütünleştiriyordu.

Azerbaycan Harbiye Nezaretinin sivil görevlerini yürütmek üzere 9 personel daha görevlendirildi. EK-C'de listesi verilen bu personel de 2 Ekim 1918 tarihinde Harbiye Nezaretinde staj yapmak üzere Ordu Dairesi Reis Muavini Miralay Behiç Bey'in emrine verildi.¹¹¹

Görevlendirilen ve staj için Osmanlı Devletinin Harbiye Nezaretine gönderilen personelin Azerbaycan Harbiye Nezaretinde göreve başladığına dair bir belge tespit edilemedi. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası bölgenin tahliye edilmesi ve Osmanlı askerinin Azerbaycan'da bulunmasının İngilizlerce istenmemesi sebebiyle projenin hayata geçirilemediği düşünülmektedir.

Bazı araştırmalarda Azerbaycan Harbiye Nezaretinin 1 Eylül 1918'de oluşturulduğu belirtilmektedir. Ancak Azerbaycanlı tarihçi Süleymanov, 6 Ekim 1918'deki Bakanlar Kurulu değişikliğinden sonra askerî işlerin

¹⁰⁷ Mehman Süleymanov; *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb Tarixi*, I.Cilt, Tehran, 2014, s.275-276.

¹⁰⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-42.

¹⁰⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1968, Dos.: 322, Fih.: 1-3.

¹¹⁰ Süleymanov; age., 2014, s.292.

¹¹¹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1968, Dos.: 322, Fih.: 1-6.

yürütülmesi için oluşturulan nazırlığın hükûmete dâhil edildiğini ve ilk olarak İsmail Ziyathan'ın atandığını belirtmektedir.¹¹² Bu bilgiler de Osmanlı Devleti'nin eğitime aldığı personeli Azerbaycan'a gönderemediğinin bir delili olarak değerlendirilebilir. Hayata geçirilemese de Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti için ihtiyacı olan askerî her türlü konuda girişimde bulunduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

ç. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İç ve Sınır Güvenliğinin Sağlanması Çalışmaları

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ihtiyacı olan ve karargâh çalışması gerektiren birçok konuda Osmanlı Devleti Harbiye Nezaretinde görevli Miralay Behiç Bey'in ismiyle karşılaşılmaktadır. Behiç Bey, içeriği hakkında bilgi sahibi olmadığımız, polis ve jandarmayı kapsayan Jandarma Kanunu'nu da yerel makamlara sunmuştu.¹¹³ Böylece Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emniyet ve asayışı de unutulmamış, hukuki temeller atılmıştı. Azerbaycan'ın sınır ve iç güvenliği ayrıca sağlanmalıydı.

Ermeniler ile sınır olan köylerdeki saldırı ve hırsızlık olaylarının önlenmesi amacıyla milis teşkilatı oluşturuldu. Köylülere yaşayabilecekleri saldırı hâlinde neler yapmaları gerektiği anlatıldı. Alınan tedbirler ile sınırda daha güvenli bir bölge oluşturuldu.¹¹⁴

Karabağ mintikasının Kafkas İslam Ordusuna gönderdiği raporda bazı yerlerde mahalli hükûmet reisinin emrinde atlı jandarmaların da bulunduğu belirtiliyordu. Bunlar Azerbaycan Hükûmetinden maaş alamadığı zaman, mahallince işe ediliyordu. Bu birliklerin faaliyetine devam edip etmeyeceği de Kafkas İslam Ordusuna soruluyordu.¹¹⁵

Nuri Paşa, hudutların güvenliğinin sağlanmasının şart olduğunun farkındaydı. Azerbaycan Kolordusunun kadrolarının tamamlanması doğrultusunda yürütülen çalışmaların dışında 9 Ekim 1918 tarihinde Gürcü ve Ermeni hudutlarının muhafazası amacıyla üç taburlu bir hudut alayının kurulması için emir verdi. Bu alaya 25-35 yaşındaki efrat kabul olunacak ve bir miktar da Osmanlı efradı katılacaktı. Her tabur dört bölüklü olacak ve taburlarda altı tüfekli bir makineli tüfek bölüğü bulunacaktı.¹¹⁶

Hudut Alayı 1'inci Azerbaycan Fırkasına bağlı olarak Azerbaycan Kolordusu emrinde olacaktı. 1'inci Hudut Taburu, Zakatal'da, 2'nci Hudut Taburu, Kazak'ta, 3'üncü Hudut Taburu ise Karabağ'da kurulacaktı. Hudut Alayı Kumandanlığına 9'uncu Alay Kumandanı Kaymakam Hamdi Bey'in tayini uygun görüldü. 1'inci Hudut Taburu Kumandanlığına Jandarma Binbaşı Süleyman Bahri, 2'nci Hudut Taburu Kumandanlığına Kazak Mevki Kumandanı Binbaşı Sabri, Üçüncü Hudut Taburu Kumandanlığına Binbaşı

¹¹² Süleymanov; age., 2014, s.293.

¹¹³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-2.

¹¹⁴ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-47.

¹¹⁵ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-48.

¹¹⁶ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-162.

İsmail Efendiler atandı. Bu alay için 5'inci Fırka Kumandanlığı esaretten dönen 250 neferi gönderecekti.¹¹⁷ Ancak 15 Kasım 1918 tarihi itibarıyla bu alayın efradına verilecek maaş meselesinin hâlâ halledilemediği görülmekteydi.¹¹⁸

Tarihi bilinmemekle birlikte kaza merkezlerinin güvenliğinin sağlanması amacıyla da geçici bir talimat yayımlandı. “*Kaza Merkezlerinde Yapılacak Teşkilât-ı Askerîye Hakkında Muvakkat Ta’lîmât-nâme* (Kaza Merkezlerinde Yapılacak Askerî Teşkilat Hakkında Geçici Talimatname)” gereği; her kaza kendi ismini taşıyan atlı 30 neferden oluşan bir inzibat bölüğü teşkil edecek, efradın yaşı 20’den küçük ve 30’dan büyük olmayacak, sıhhatli ve tercihen bekâr olacak, her nefere günlük 5 ruble verilecek, kıyafetin Osmanlı askerî kıyafetine benzer olmasına çalışılacaktı. Efrat kıyla tayin edilecek yerde daima yatmaya mecbur olacak ve hayvanları ahırda toplu olarak bulundurulmasına gayret edilecekti.¹¹⁹

Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandıktan sonra da Azerbaycan’ın jandarma ve polis teşkilatının düzenlenmesi amacıyla faaliyetin yürütüldüğü görülmektedir. 25 Aralık 1918 tarihinde gönderilen yazı ile Azerbaycan Polis ve Jandarma Teşkilatı Alay Kumandanlığına Binbaşı Faik Bey ve Binbaşı Ziver Efendi’nin görevlendirildiği, ayrıca genel müfettiş de görevlendirileceği bildiriliyordu. Polis ve Jandarma Teşkilatının zabitan ihtiyacının 3’üncü Ordudan karşılanması isteniyordu.¹²⁰ Osmanlı Devleti bölgeyi tamamen tahliye edene kadar çalışmalarını dikkatle yürütmekte, iç ve sınır güvenliğini de sağlamaya çalışmaktaydı. Mondros Ateşkes Anlaşması’nın imzalanmasına yakın tarihlerde de bölgede yapılan teşkilatlanmanın geliştirilmesi ve Azerbaycan Hükûmetinde sözleşmeli Osmanlı askerlerinin görev yapması planlanıyordu.

d. Azerbaycan’da Kalacak Olan Sözleşmeli Osmanlı Askerleri

21 Ekim 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa gönderdiği bir emirle, Şark Orduları Grubu ile birlikte “Kafkas İslam Ordusu” ve Kuzey Kafkas Ordusunun lağvedildiğini ve Kafkasya’da bulunan Türk birliklerinin bölgeyi 24 Ekim’den itibaren 1,5 ay içinde tahliye edeceğini bildirdi. Ancak isteyen zabitan ve efradın Azerbaycan ve Kuzey Kafkas Cumhuriyeti devletlerinin hizmetine girebilecekleri belirtiliyordu. Bu emre göre “Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı” Nuri Paşa, “Azerbaycan Ordusu Kumandanı”, “Kuzey Kafkas Ordusu Kumandanı” Yusuf İzzet Paşa ise “Kuzey Kafkas Cumhuriyeti Ordusu Kumandanı” unvanıyla görevlerini sürdürecekti.¹²¹

Ahmet İzzet Paşa’nın emri doğrultusunda 26 Ekim 1918 tarihinde konunun ayrıntısını içeren bir emir yayımlandı. Emirde; Şimali ve Cenubi

¹¹⁷ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1-133.

¹¹⁸ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-93.

¹¹⁹ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 3825, Dos.: 34, Fih.: 1-99.

¹²⁰ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1962, Dos.: 300, Fih.: 5.

¹²¹ Yüceer; s.160.

Kafkas Ordularının mülga olduğu, efrat ve zabitanın arzu edenlerin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki İslam hükûmetlerinde hizmet için kalabilecekleri, isteyenlerin sözleşme imzalayabileceği, sözleşme imzalayanların Osmanlı Hükûmeti ile münasebetlerinin olmayacağı, üç sene içinde Osmanlı ordusuna tekrar dönmek isteyenlerin üç yıla kadar kıdemlerinin baki kalacağı, üç yıldan fazla olan kıdemlerin ise sayılmayacağı, askerlerin Osmanlı üniformasını giyemeyeceği,¹²² kalmak istemeyenlerin 9'uncu Ordu emrine dönecekleri, nakline imkân olmayan silah ve cephane ile hafif silahların bölgedeki hükûmetlere bırakılacağı, kalacak personel beyannamelerinin Harbiye Nezaretine gönderileceği, kalmayanların ise üç hafta içinde Azerbaycan ve Şimali Kafkasya bölgesinden ayrılacakları bildirildi.¹²³ Osmanlı Devleti'nin ağır ve hafif silahları bölgede bırakması, zabitanına sözleşme imzalamak kaydıyla Kafkasya'daki İslam hükûmetlerine hizmet şansı vermesi uyguladığı politikanın bir sonucudur. Azerbaycan'da kalacak sözleşmeli zabitanın Osmanlı ordusuna geri dönebilme şansı verilmesi, bölgedeki millî kadroların yetişmesi ve gerekli olan işlerin tamamlanması için Azerbaycan'a yapılan desteğin devamı olarak değerlendirilebilir. Bölgede kalıcı bir Osmanlı Devleti'nden ziyade, millî güçten beslenen ve aynı ülkü ve inançlar doğrultusunda hedefler belirleyen bağımsız bir ülke yaratmak çok daha önemliydi.

Savaşın galibi olan İtilaf devletlerinden İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığından rahatsızdı. Enver Paşa, Şark Ordular Grubu Kumandanı Halil Paşa'ya gönderdiği emirde; kendilerinden sonra gelecek kabinenin Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın boşaltılmasını kabul edeceğini belirterek Nuri Paşa'nın kendisiyle kalacak personeli hazırlamasını istedi.¹²⁴

Enver Paşa düşüncesinde yanılmamıştı. Zira, 27 Ekim tarihinde Harbiye Nezareti Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da hiçbir Osmanlı askerinin kalmayacağını, 30 Aralık tarihine kadar bölgenin tamamen boşaltılacağını yeni bir emir yayımlayarak bildirdi.¹²⁵ Ayrıca 11 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Bahriye Nezaretindeki İngiliz İrtibat Zabiti, Osmanlı Hükûmeti Sadaretine bir nota verdi. Notada Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 11'inci bendine yapılan ek bent gereği hudut dışında bulunan ve Azerbaycan'da alıkonulan Türk zabıt ve efradının çekilmesi istenildi.¹²⁶

Yazışmaların bölgeye geç ulaşması sebebiyle bölgedeki faaliyet devam etmekteydi. Nuri Paşa 4 Kasım 1918 tarihinde Azerbaycan Hükûmeti ile orada kalacak zabıtlar için imzalanacak sözleşme şartlarını yayımladı. 14 maddelik sözleşme şartlarıyla birlikte sözleşme ve dilekçe örnekleri de

¹²² ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-20.

¹²³ ATASE Arşivi; Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-21.

¹²⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*; Cilt II/II İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.622.

¹²⁵ Yüceer; s.160.

¹²⁶ Tefik Bıyıklıoğlu; *Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1999, s.229.

verildi. Kalmak isteyen her zabitanın sözleşme ile birlikte orduya bir dilekçe vermesi istenildi.¹²⁷

Nuri Paşa 12-13 Kasım 1918 tarihinde gönderdiği yazıda; kendisinin Azerbaycan Ordusu Kumandanı unvanıyla Azerbaycan Hükûmetine dâhil olduğunu, Azerbaycan Hükûmeti hizmetine giren zabitan ve efradın beyannamelerinin gönderildiğini, Osmanlı kıtaatı ayrılana kadar kumandanlık görevini 5'inci Kafkas Fırkası Kumandanı Mürsel Bey'in yürüteceğini belirtiyordu.¹²⁸ Ayrıca Azerbaycan'da kalan karargâh ve kıtalar cuma günleri Azerbaycan bayrağı (sekiz uçlu yıldızlı Osmanlı bayrağı) çekecekti.¹²⁹

Azerbaycan Hükûmetinin tanınmak için İngilizlere gönderdiği heyet, İngilizlerin Bakü'yü işgalinden üç gün önce General Thomson ile Enzeli'de görüşmüştü. Ancak yapılan görüşmeler Azerbaycan için olumsuzdu. İngilizler Azerbaycan Hükûmetini tanımak istemiyordu.¹³⁰ İngilizler 17 Kasım 1918 tarihinde Azerbaycan Hükûmetinin onayı ve mütarekename gereğince Bakü'yü işgal ettiler. Ancak başlangıçta Azerbaycan Hükûmetini tanımak istemeyen İngilizler, daha sonra Azerbaycan Hükûmeti ve ordusunu tanıdılar. Bölgede oluşturulan millî askerî teşkilatın buna sebep olup olmadığı bilinmez, ancak İngilizler, hangi isim altında olursa olsun hiçbir Osmanlı zabitan ve efradının Azerbaycan ordusunda kalmasının İtilaf devletleri nezdinde kabul görülmediğini Bakü İngiliz Kumandanı General Thomson aracılığıyla 20 Kasım 1918 tarihli tezkere ile Nuri Paşa'ya bildirdi. Nuri Paşa konu ile ilgili emir verilmesini 24 Kasım 1918 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetinden ivedilikle istedi.¹³¹

Verilen emirlerin Nuri Paşa'ya ulaşmadığını anlayan Karargâh, 26 Kasım 1918 tarihinde tahliye işlemi için görevlendirilen 9'uncu Ordu Kumandanlığına derhâl bölgenin boşaltılmasını ve emrin Nuri Paşa da dâhil olmak üzere tüm personele süratle tebliğ edilmesini istedi.¹³² Böylece bölgede kalarak Azerbaycan'a hizmet etmek isteyen zabitanın girişimleri de sonuçsuz kaldı. Türk ordusunun Kafkasya'daki gücü tamamen kırılmış; bütün ordunun dönmesi sonrası Kafkasya kendi kaderiyle baş başa kalmıştı.¹³³

¹²⁷ Süleyman İzzet Yeğin; *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni*, (Yay.Haz.: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz), Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2006, s.235-236.

¹²⁸ ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-34.

¹²⁹ ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16, Fih.: 1.

¹³⁰ Nejdett Karaköse; "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Kafkasya'daki Gelişmeler ve Nuri Paşa'nın (Killigil) Kafkasya'daki Faaliyetleri", 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu 25-27 Eylül 2014 / Erzurum (Yay.haz. Merve Uğur), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.464.

¹³¹ ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-36.

¹³² ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1978, Dos.: 355, Fih.: 1-32.

¹³³ Mesut Çapa; "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin Rus Egemenliğine Girmesi Üzerine Trabzon'a Gelen Devlet Erkânı", Türk Dünyası Araştırmaları, 100, 1996, s.288.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan'daki faaliyetini tetkik etmek, Azerbaycan'ın askerî kuvvetlerinin teşkilatlandırılması ve kuvvetlendirilmesi açısından yürütülen büyük çabayı öğrenmek, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün temin edilmesi ve Bolşevik-Taşnak tecavüzünün ortadan kaldırılması bakımından özel önem arz etmektedir. Çünkü bağımsızlığın ilk aylarında millî ve müstakil ordu kuruculuğu, millî kadroların yetiştirilmesi, ordu kuruculuğunda millî unsurların güçlendirilmesi Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığının rehberliği altında yapılmıştı. Azerbaycan gönüllü birliklerinin bir amaç altında birleştirilmesi, Azerbaycan halkının imkânlarının seferber edilmesi ve yönlendirilmesinde Kafkas İslam Ordusunun faaliyeti tarihî öneme sahipti.¹³⁴ Kafkas İslam Ordusu, yaptığı rehberlik ile Azerbaycan halkının bünyesindeki potansiyeli ortaya çıkarmıştı. Yapılanlar Enver Paşa'nın daima içinde kutsal bir ülkü olarak muhafaza ettiği Türk dünyasını ayağa kaldırma ve onlarla bütünleşme amacının bir örneğiydi.

Millî güç unsurlarının uyandırılmasıyla yapılan askerî teşkilatlanmanın başarılı olduğu değerlendirmesini yapmak gerekir. Nuri Paşa ve ekibinin yaptığı çalışmalar temel olsa da Azeri Türklerinin vatana bağlılığı, millet olma bilinci ve geleceğini teminat altına alma hissini ön plana almak gerekir.

Rusya, İngiltere ve hatta müttefiki Almanya gibi büyük devletlerin çıkarlarına ters bir davranış içerisinde Azerbaycan'a yardımını esirgemeyen Osmanlı Devleti, bölgedeki zulüm ve katliamların durdurulmasında ve barışın sağlanmasında aktif rol oynamıştı. Ayrıca bölgede barış sağlanırken Azerbaycan Kolordusunun millîleşmesinde ve askere alınan efrat ve zabitanın eğitilerek millî birliklerin oluşturulmasında da yoğun çabalar sergilenmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın zor günlerinde bölgeye kuvvet kaydıran Osmanlı Devleti, asker alma işlemlerinin düzenlenmesi, zabitan yetiştirilmesi, teşkilatlanmanın oluşturulması, Azerbaycan'ın Harbiye Nezaretinin kurulması vb. birçok konuda önemli adımlar atmıştı. Bazı konularda, savaşın bitmesi ve bölgenin tahliye edilmesi emri sebebiyle istenen sonuçlar sağlanamamıştı. Ancak millî güç için gerekli olan devamlılık konusunda sağlam temeller atılmış ve bilinç oluşturulmuştu.

Literatürde milis birlikler olarak aktarılan Azerbaycan birliklerinin özellikle Birinci Bakü Taarruzu sonrası düzenli ordu teşkilatı yapılanmasını oluşturma yolunda yoğun bir çabanın olduğu görülmektedir. Ekim 1918'in sonlarına doğru 2'nci Azerbaycan Kolordusunun kurulması ve Azerbaycan'ın Harbiye Nezaretinin oluşturulması çalışmaları da düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı teşkilatlanmayı tam olarak tamamlayamadığı değerlendirilebilir. Sınırların ve iç güvenliğin sağlanması, sağlık dâhil her türlü sınıf ile ilgili esasların ve teşkilatın oluşturulmaya çalışılması, haberleşmenin geliştirilmesi, askerî okulların düzenlenmesi, askerlik kanunu

¹³⁴ Süleymanov; *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan*, Bakü, Harbi Neşriyyat, s.7-8.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2019, Sayı 31: 33-64

ve asker alma uygulaması, mülki memurların getirilmesi ve eğitilmesi gibi ayrı ayrı emek ve bilgi birikimi isteyen konularda çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti kendi askerî sisteminin örneğini Azerbaycan'da kurmaya çalışırken yürütülen faaliyette dilin Türkçe olması, millî güç unsurlarını bünyesinde barındıran ve yerli Müslüman halktan oluşan millî bir askerî gücün oluşturulmaya çalışılması Kafkas İslam Ordusunun yaptığı en önemli faaliyet olarak değerlendirilebilir. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması arifesinde can çekişirken hâlâ Azerbaycan'ı düşünen bir Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü çalışmalar, bugün neden "*bir millet, iki devlet*" ifadesinin kullanıldığını bize göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu.

Basılı Eserler

ATATÜRK'ün *Söylev ve Demeçleri* (Bugünkü Dille); (Yay.Haz. Prof. Dr. Ali Sevim, Prof. Dr. İzzet Öztoprak, Prof. Dr. M. Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

BERKUK, İsmail; *Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15.Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri*, (94 sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı), Askerî Matbaa, İstanbul, 1934.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, 1999.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı; Cilt II/II İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

BUNİYATOV, Ziya Musa; "Azerbaycan", TDV İslam Ansiklopedisi, C 4, İstanbul, 1991.

ÇAPA, Mesut; "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin Rus Egemenliğine Girmesi Üzerine Trabzon'a Gelen Devlet Erkânı", Türk Dünyası Araştırmaları, 100, 1996, 285-302.

ERENDİL, Muzafer; *Millî Strateji ve Millî Güç*, 1980.

FARRELL, Theo; "World Culture and Military Power" *Security Studies*, 14 (3); 448-488.

GASIMOV, Musa; "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasinin Mücadelesi: 1918 Yılı", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, 7(1), 2001, 18-55.

GÖRGÜLÜ, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Genişletilmiş 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2019, Sayı 31: 33-64

KARAKÖSE, Nejdett; “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Kafkasya’daki Gelişmeler ve Nuri Paşa’nın (Killigil) Kafkasya’daki Faaliyetleri”, 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu 25-27 Eylül 2014/Erzurum (Yay.haz.: Merve Uğur), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918); T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz; “1918-1922 Dönemi Kafkasya’daki Siyasi Gelişmeler ve Türkiye”, Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, (24-26 Ekim 2001), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

RESULZADE, Mehmed Emin; *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, Millî Azerbaycan Neşriyatı, Sayı:1, Şehzadebaşı, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341-1339.

SELVİ, Haluk; “Anadolu’dan Kafkasya’ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan”, Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001 – İstanbul), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

SÜLEYMANOV, Mehman; *Azerbaycanda İlk Millî Herbiyye Mektebi (1918)*, Hərbi Neşriyyat, 2000.

_____, Mehman; *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb Tarixi*, I.Cilt, Tehran, 2014.

_____, Mehman; *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan*, Bakü, Harbi Neşriyyat.

_____, Mehman; “Müslüman Kolordusu”, IRS Heritage, 91, 2018, s.38-42. (<http://irs-az.com/new/files/2018/214/2744.pdf> Erişim Tarihi: 04 Haziran 2018).

TOKER, Hülya-ASLAN, Nurcan; *Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

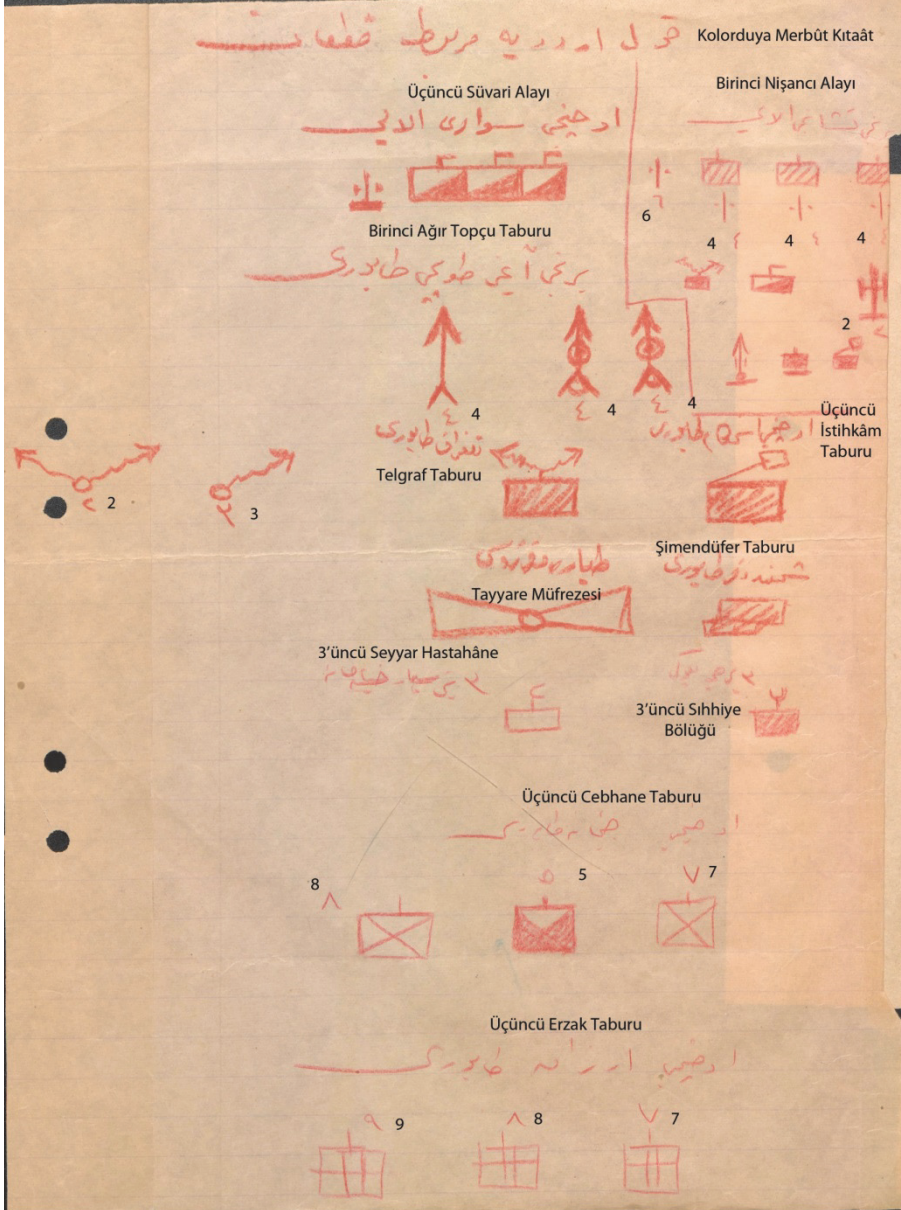
TÜRKER, Rüştü; *Birinci Dünya Harbi’nde Bakü Yollarında 5’inci Kafkas Piyade Tümeni*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

YEĞİN, Süleyman İzzet; *Birinci Dünya Harbi’nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15’inci Piyade Tümeni*, (Yay.Haz. Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz), Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2006.

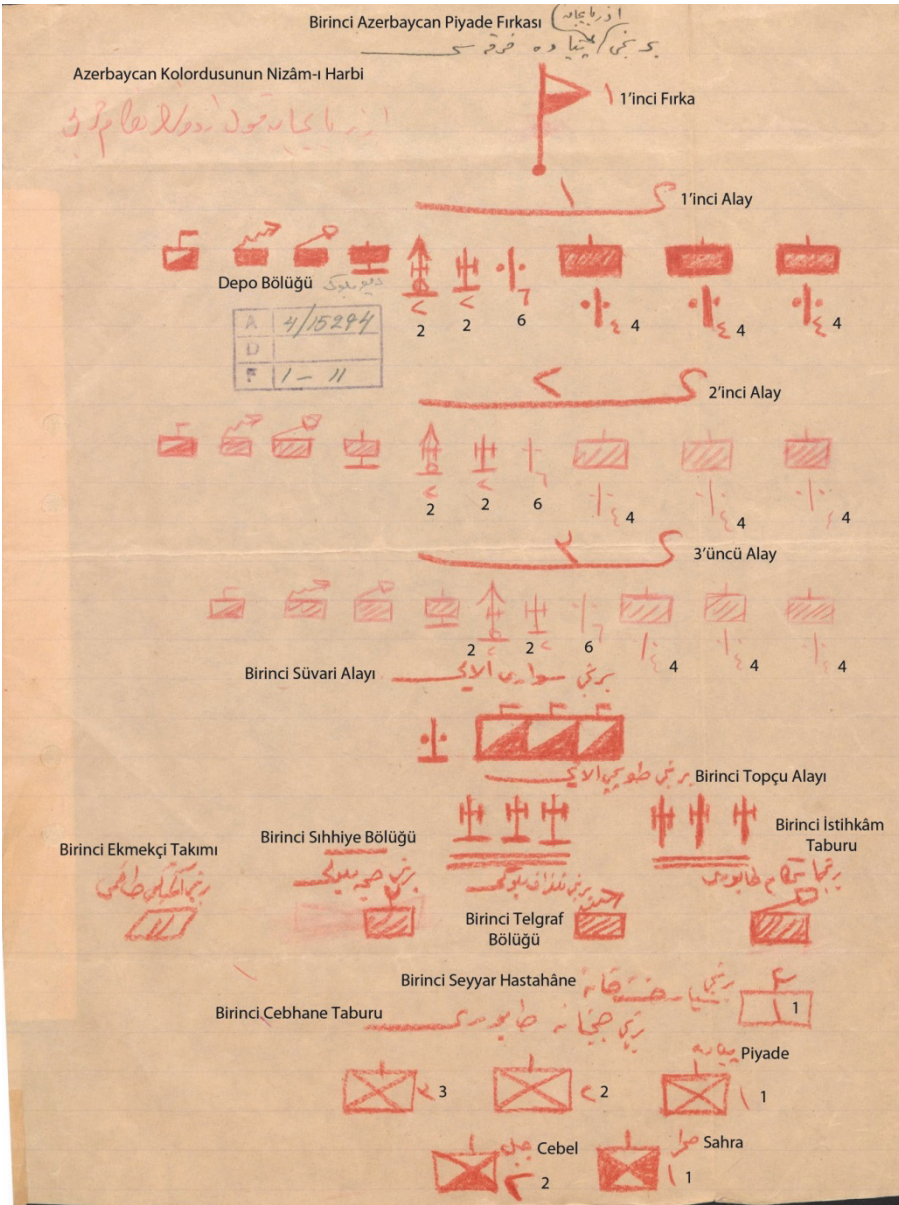
YÜCEER, Nâsır; *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1996.

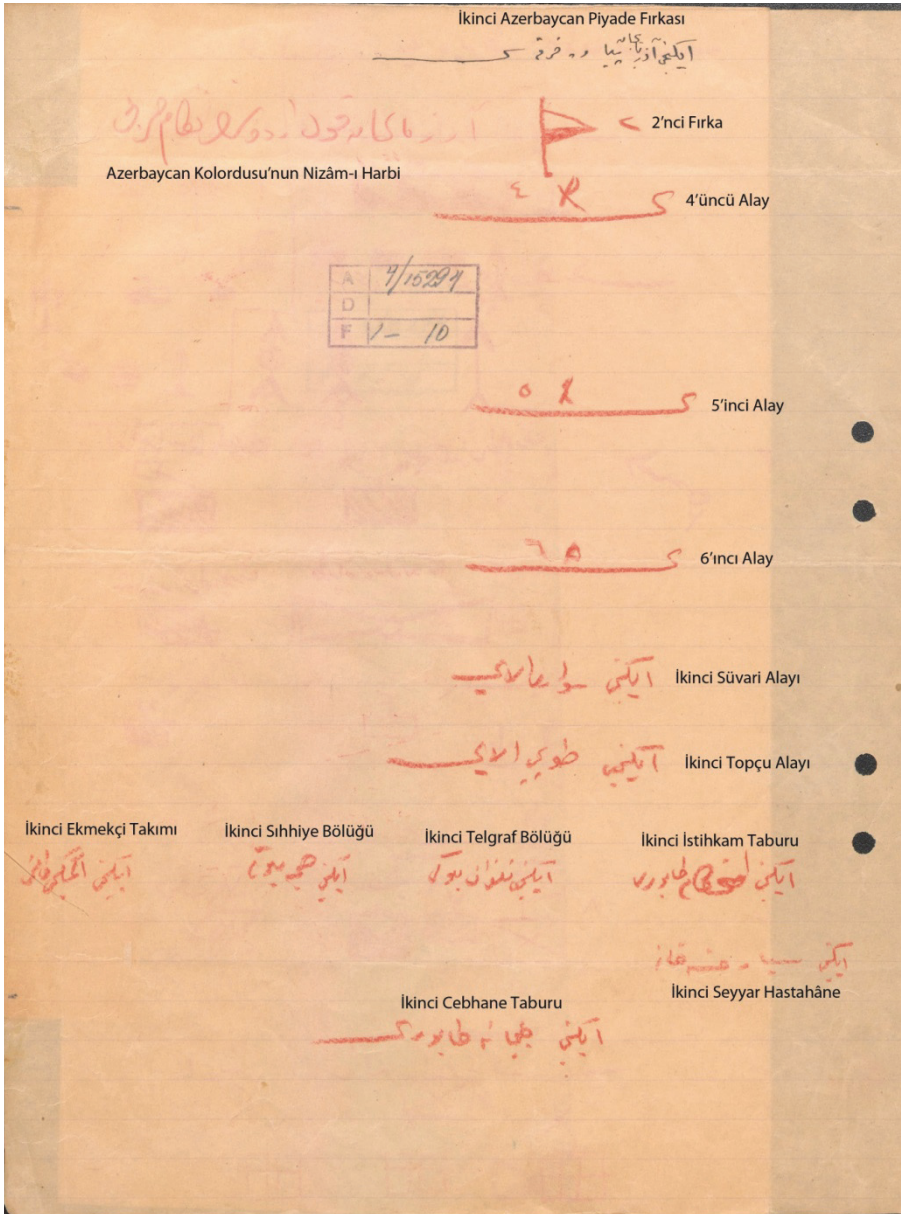
EKLER

EK-A: Azərbaycan Kolordusunun Nizâm-ı Harbi (a.g.a., BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16 Fih.: 1-10, 1-11). (Ayrıca bakınız; aga.; BDH, Kls.: 3821, Dos.: 16 Fih.: 1-140, 1-141, 1-143.)

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2019, Sayı 31: 33-64

EK-B: Azerbaycan Harbiye Nezareti Teşkilatında Görevlendirilen Osmanlı Devleti Zabitanı [aga., BDH, Kls.: 1968, Dos.: 322, Fih.: 1-4 (5)].

83.Tabur yaveri olup beray-ı tedavi Dersaadet'de bulunan Mülazım-ı Evvel Arif Efendi (330-43): *Azerbaycan Teşkilatı Müsteşar Yaverliğine*

Ordu Dairesi emrinde Kaymakam Hafız Besim Bey (316-61): *Azerbaycan Teşkilatı Merkez Şubesi Müdüriyetine*

Divan-ı Temyiz azasından Binbaşı Mehmed Nazif Bey (316-165): *Azerbaycan Teşkilatı Evrak Memurluğuna*

Divan-ı Temyiz azasından Binbaşı Nuri Bey (311-280): *Azerbaycan Teşkilatı Şifre Memurluğuna*

Kırım Heyet-i Nakliyesinde müstahdem olup Dersaadet'e celbi yapılan Binbaşı Ziya Bey: *Azerbaycan Teşkilatı Hidemat-ı Dahiliye Kısmı Müdüriyetine*

Beşinci Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Mülhakı Binbaşı Şevki Bey: *Azerbaycan Teşkilatı İkinci İkmal ve Ahz-ı Asker Kalemi Müdüriyetine*

İkinci Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Mülhakı Binbaşı Hayri Bey: *Azerbaycan Teşkilatı Harbiye Şubesi Müdüriyetine*

Birinci Kolordu Erkan-ı Harbiyesinde Yüzbaşı Cevad Bey: *Azerbaycan Teşkilatı Birinci Piyade Kısmı Amirliğine*

Üçüncü Ordu İstihkam Müfettiş Mülhakı İstihkam Yüzbaşısı Haydar Efendi (319-5): *Azerbaycan Teşkilatı Beşinci Kıtaat-ı Fenniye ve Mevaki'-i Müstahkeme Amirliğine*

Ordu 6. Alay Telgraf Müdür Muavini Yüzbaşı Mehmed Hayri Efendi (325-8): *Azerbaycan Teşkilatı Altıncı Muhabere ve Muvasala Kısmı Amirliğine*

Şark Ordu Grubu Baş Menzil Müfettişliği emrinde Baytar Binbaşı Safvet Efendi: *Azerbaycan Teşkilatı Yedinci Baytar Kısmı Müdüriyetine*

Dördüncü Ordu Menziline beray-ı tebdil-i hava Dersaadet'de bulunan Binbaşı Ali Akif Efendi (316-27): *Azerbaycan Teşkilatı İkinci Talim Terbiye ve Mekatib-i Askerîye Müdüriyetine*

Üçüncü Kolordu Ahz-ı Asker Mülhakı Yüzbaşı Nuri Efendi (317-249): *Azerbaycan Teşkilatı Birinci Teşkilat Seferberlik Kısmına*

Mülga Altıncı Kolordu İkinci Şube Müdürü Kıdemli Yüzbaşı Bedri Efendi: *Azerbaycan Teşkilatı Muamelat-ı Zatiyye Şubesi Müdüriyetine*

Küçük Zabit Mektebi Onbaşı Taburundan Kıdemli Yüzbaşı Halil Kamil Efendi (316-392): *Azerbaycan Teşkilatı Birinci Sicil Kısmı Amirliğine*

Kale-i Sultaniye Şubesi Reisi Binbaşı Osman Miz? Efendi (308-83): *Azerbaycan Teşkilatı Yedinci Vezne Kısmı Müdüriyetine*

EK-C: Azərbaycan Harbiyyə Nəzəreti Təşkilatının Sivil Memuriyyətlərinə Görevləndirilən Osmanlı Dövləti Zabitəsi (aga.; BDH, Kİs.: 1968, Dos.: 322, Fih.: 1-7.)

Tələb Edilən Memurun		Tayın Edilən Memurun	
Neferan		Neferan	
1	Müştəşarlıq refakatine memur (sivil)	1	Müştəşarlıq refakatine memur Nedim Bey
2	Təhriqat Memuru	1	İkinci Kolordu Erkan-ı Harbiyyə Kism-ı salis mümeyyəzi Şevket Bey
		1	İstanbul Nakliyyat Şubəsində Kism-ı salis mümeyyəzi Hafız Yusuf Bey
2	Birinci Sınıf Hukuk Müşaviri	1	Divan-ı Temyiz azasından Ahmed Vefik Bey
		1	Divan-ı Temyiz memur müşavir Cəlaləddin Bey
3	Dördüncü-Birinci Sınıf	1	Muaməlat-ı Zatiyyə tekaüd kısmında sınıf-ı evvel Hasan Rıza Efendi
		1	Mərkəz Kumandanlığında sınıf-ı evvel Salih Efendi
		1	Levazimat-ı Umumiyyə Üçüncü Şubədə sınıf-ı evvel Osman Nuri Efendi
2	Dördüncü Sınıf	1	Harbiyyə Dairəsi evrakında sınıf-ı rəbi' Hamdi Efendi